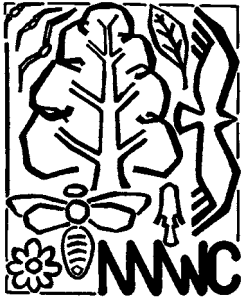

Natuur- en Vogelwacht Culemborg

dec 2012 - Jaargang 38 - nr 4

Hak-al

Witerwaardenspecial

Het Oortdeel

Louis van Oort

Verjaardagsbezoek is zoals bekend vaak een vreselijk verplicht nummertje van opzitten, pootjes geven en beleefd lachen. Maar als je met een andere instelling naar zo'n verjaardag toe gaat, kan het ook een geweldige bron van inspiratie zijn. Dan hoor je nieuws dat je nooit in een krant zult lezen, zie je afschrikwekkende voorbeelden van gedrag die als een zeer effectieve stok achter de deur werken ('zo wil ik nóóit worden!'), of worden je gedachten een kant op getrokken waar ze uit zichzelf nooit heen zouden gaan.

De uiterwaarden

Een voorbeeld uit deze laatste categorie overkwam me dit najaar bij zo'n heerlijk verjaardagsbezoek. Een vage bekende -toevallig een gemeentambtenaar- die mijn schrijfsels wel kende, maar mijn ironie zelden begreep, vroeg me: 'Jij bent toch van die NVWC hè? Wat is toch al dat gedoe over die uiterwaarden? Wat is daar nou zo bijzonder aan dat jullie er allemaal moord en brand over schreeuwen? Wat heb je er eigenlijk aan?'

'Tsjá, wat heb je eigenlijk aan?' herhaalde ik de vraag in gedachten. 'Ik weet het eigenlijk ook niet', antwoordde ik. 'Ik heb niet zoveel met die uiterwaarden. Of ja, toch wel iets misschien: in het najaar gaan we ieder weekend trekten. Onze telpost ligt midden in de uiterwaard op misschien wel het mooiste plekje van Culemborg. Pal naast een schitterende meidoornhaag, waar een van onze tellers ooit nog eens een bladkoning in heeft gevonden.'

'Een bladkoning?'

'Ja joh, een zeldzaam vogeltje. Oh, en ik herinner me ineens een kwartelkoning in de Baarsewaard een paar jaar geleden. Schitterend te horen vanaf de dijk.'

'Een kwartelkoning??'

'Eh ja, la-maar zitten. Ik ga trouwens iedere zomer en voorjaar als het lekker weer is met mijn kinderen die Baarsewaard in. Lekker genieten aan de Lek op zo'n zandstrandje, beetje struinen door de struiken, kijken of we nog leuke vlinders zien. En langs de waterlijn speuren naar huidjes van uitgesloten rivierrombouten. Echt genieten.'

'Huidjes van uitgesloten rivierrombouten??? Wat voor bier drink jij joh?'

'Laat mij lekker mijmeren over de uiterwaarden man. Oooh, ik weet nog heel goed dat ik in de Goilberdingerwaard op zoek was naar duinpiepers, toen er ineens een befljster voor me neerplofte. Wat een genot.'

'Nou ga je te ver. Er zitten ook nog kinderen bij hoor!'

'Okee, okee, nog één dan: dat je op zo'n zwoele zomeravond heerlijk door de Baarsewaard wandelt met het rustgevende geluid van sprinkhanen overal om je heen. Links van je zingt een bosrietzanger, rechts begint het kikkerkoor te kwaken. De zon gaat onder boven de spiegelgladde baai die halverwege de waard ligt en dan steekt een familie Galloways over, doodgemoedereerd achter elkaar door het water wadend "

Opschrikkend uit mijn mijmeringen hoor ik mezelf zeggen: 'Nèh, da's helemaal niks die uiterwaarden. Ik zeg: koeien eruit en klepelen die handel!'

„Serieus?“, vraagt de verjaardagsgast, maar voor ik kan antwoorden, barst een luid 'Lang zal 'ie leven' los voor de jarige job. Het gesprek krijgt geen vervolg meer, maar ik ga met het tevreden gevoel naar huis dat ik weer iemand enthousiast heb weten te maken voor dat kolossale, en kolossaal mooie, natuurgebied dat iedere Culemborger in zijn 'achtertuin' heeft liggen.

Louis van Oort

Lvanoort@planet.nl

Deze Hak-alspecial werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van:

Bureau Waardenburg bv
Adviseurs voor ecologie & milieu

Colofon

Voor vragen over de bezorging,
Loes Plaisier
0345 - 51 98 47

Redactieadres:
Dirk van Opheusden
Egelantier 29
4102 XD Culemborg
06 - 38 91 03 09
e-mail: redactie@nvwc.nl

Eindredacteur:
Louis van Oort

Redactie:
Dirk van Opheusden
Harry van de Warenburg
Jan Dirk Buizer

Webbeheer:
Jouke Altenburg

Uitgave:
Natuur- en Vogelwacht Culemborg
Middelcoopstraat 1a
4102 CE Culemborg
e-mail: post@nvwc.nl
website: www.nvwc.nl

Vormgeving:
Jan Dirk Buizer, Berry Lucas

Druk:
Stichting MEO
Alkmaar

Oplage:
500 exemplaren

Distributie:
A. van de Berg, Y. en J. Bosma,
Th. & A. Boudewijn, K. van Elst,
J. Geven, G. Greve, J.J. Geleedst,
A. Jacobs, Y. Jakobs-Lammers,
L. v.d. Kooij, M. Melman, M. Steltenpool,
W. van de Ree, W.&C. Rubers,
W. de Rooij, H. v.d. Warenburg en
F. Waroux.

Lidmaatschap:
Hak-al is een uitgave van de
Natuur- en Vogelwacht Culemborg
en wordt gratis onder haar leden verspreid.

*Wegens plaatsgebrek konden
enkele artikelen niet in deze Hak-al
worden geplaatst.*

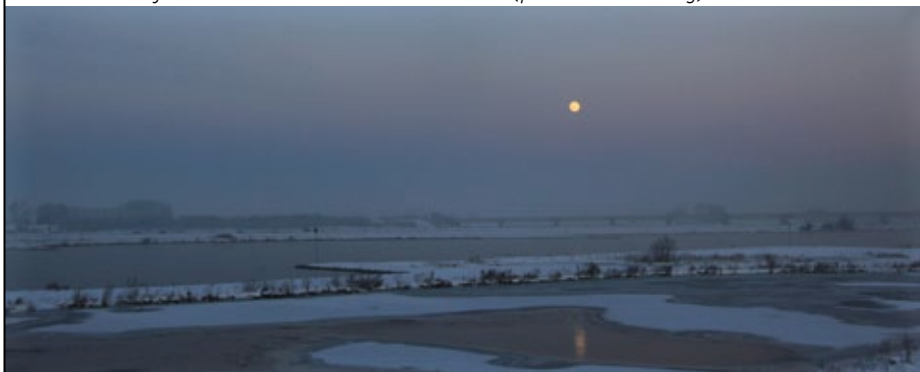
*'Van de Leesplank', de uitslag van
de Hak-al puzzel 2012-3 en een
nieuwe puzzel verschijnen in de
volgende Hak-al!*

Nummer 4

Inhoud

- 2 *Het Oortdeel*
- 4 *Nieuws van het bestuur en de huisvestingscommissie*
- 5 *Natuurontwikkeling in de uiterwaarden, terugblikken en vooruitzien*
- 7 *Hoe geschikt zijn de Culemborgse uiterwaarden eigenlijk voor kwartelkoningen?*
- 10 *Broedvogels van de Goilberdingerwaard*
- 16 *Broedvogels in de Baarsemwaard*
- 22 *Riviervogeltellingen*
- 24 *Landschap en planten in de Uiterwaarden*
- 28 *Van Lazarus tot Redichem, planten-lief en leed*
- 32 *Waar komt die naam vandaan: Engelwortel*
- 34 *Libellen in de Baarsem- en Goilberdingerwaard*
- 37 *Sprinkhanen in de Baarsemwaard en Goilberdingerwaard*
- 40 *Dagvlinders: sommige meer, andere minder*
- 44 *In memoriam: Adrie Kievit*
- 45 *Lezingen*
- 46 *Naar buiten*
- 47 *Adressen*
- 48 *Agenda*

Voor- en achterzijde: Volle maan boven de Baarsemwaard (foto Jouke Altenburg)

Bestuur

In het bestuursbericht in de Hak-al van juli meldde ik u dat we nog een voorzitter misten. Helaas moet ik nu niet alleen melden dat dat nog steeds het geval is, maar ook dat Arjan Brenkman uit het bestuur is teruggetreden vanwege drukke werkzaamheden elders. In ieder geval bedankt het bestuur hem hartelijk voor zijn inzet in deze korte periode. Het bestuur voldoet nu niet meer aan de eis in de statuten dat het uit minstens vijf leden bestaat. Gelukkig kunnen we rekenen op ondersteuning op de achtergrond door enkele leden, vooral op natuurgebied, maar dit is natuurlijk geen situatie die al te lang kan duren. De oproep tot nieuwe bestuursleden blijft daarom actueel! Totdat er versterking is, zal het bestuur meer dan anders leden bij de uitvoering van klussen betrekken of het werk moeten laten liggen.

In de Tsjiepl van november meldden we dat het natuuroverleg met de gemeente nu goed functioneert. Eerder dit jaar heeft het bestuur ook overleg met het Geldersch Landschap (GL) geïnitieerd, toen duidelijk was geworden dat het beheer van de uiterwaarden per 1 januari 2013 van de gemeente daarnaartoe over zou gaan. In een eerste kennismakingsgesprek in mei spraken we af later in het jaar verder te praten, onder andere over de manier waarop GL zou gaan beheren. Elders in deze Hak-al vindt u een kort verslag van het tweede gesprek, dat op 28 november werd gehouden.

Op de achterkant van deze Hak-al vindt u de agenda van de komende maanden. Dat is altijd zo, zult u zeggen, maar op deze uitgave is het natuurlijk de agenda van het nieuwe jaar. Op 8 oktober is met bijdragen vanuit de verschillende werkgroepen weer een interessant, veelzijdig jaarprogramma tot stand gekomen. Kijkt u eens op de website wat u kunt verwachten!

Ten slotte, bij deze Hak-al ontving u een brief, waar ik graag uw aandacht voor vraag. De brief gaat over de al eerder aangekondigde automatische incasso van de contributie. De tekst van de brief spreekt voor zich, die hoeft ik hier niet verder uit te leggen. Wat ik wel wil benadrukken, is dat we écht moeten proberen om het besturen van de NVWC zo efficiënt mogelijk in te richten. Er is weinig belangstelling voor het bestuurswerk. Daar hebben we alle begrip voor, iedereen heeft het druk. Maar helpt u het bestuur dan alstublieft door uw machtiging tot automatische incasso zo snel mogelijk in te vullen en op te sturen.

Huisvesting

We houden u via de Tsjiepl op de hoogte van de ontwikkelingen, voor zover die er zijn. Er zal op korte termijn nog geen besluit over herhuisvesting genomen worden, omdat er nog steeds onvoldoende duidelijkheid is over onze eerder genoemde opties Kinderboerderij, Molen Johanna en Caetshage. De gemeente heeft de beschikbaarheid van de kelder van de Salaamander daarom verlengd tot 1 juli 2013. Overigens is de verwachting nog steeds dat de werkzaamheden aan het Chopinplein volgend jaar zomer zullen beginnen.

Het is wél duidelijk dat onze Nieuwjaarsbijeenkomst nog gewoon in de Ketel-vink zal plaatsvinden. Het bestuur hoopt velen van u op vrijdagavond 4 januari 2013 te mogen begroeten.

Twee mededelingen

ANBI (Algemeen Nut Beogende Instelling)

De NVWC is een ANBI-instelling en dat betekent dat een gift aan de NVWC aftrekbaar is van het belastbaar inkomen. U heeft dus een belastingvoordeel!

Mailadres

Heeft u een mailadres dan heeft de NVWC graag dat u dat aan ons doorgeeft. Op die manier kunnen wij u o.a. goed op de hoogte houden van actuele zaken over de natuur, zoals via deTsjiepl.

U kunt uw mailadres doorgeven aan:
bestuur@nvwc.nl

Natuurontwikkeling in de uiterwaarden, terugblikken en vooruitzien

De Baarsemwaard vóór de natuurontwikkeling (foto Kars Veling)

Een groot succes. Zo kan het beheer van de Baarsem- en Goilberdingerwaard van de afgelopen tien jaar door de gemeente Culemborg gerust worden genoemd. Dat blijkt niet alleen uit de liefde die de Culemborgse bevolking door de jaren heen voor de westelijke uiterwaarden is gaan voelen, getuige de grote verontwaardiging over de verkoop van de kudde Galloways die er leefde. Ook de toegenomen soortenrijkdom van flora en fauna in de waarden kan voor een groot deel aan het beheer worden toegeschreven. De Natuur- en Vogelwacht Culemborg maakt zich daarom zorgen over de verandering die op til is: per 1 januari 2013 draagt de gemeente Culemborg het beheer over aan de eigenaar, het Geldersch Landschap. Een goed moment om een beeld te geven van de rijke variatie die de uiterwaarden bieden. Daarom staat deze Hak-al geheel in het teken van de Culemborgse uiterwaarden. Al ligt het accent op de waarden aan de westkant van de stad; de waarden aan de oostkant slaan we niet over. De Lazaruswaard en Redichemse waard zijn volkomen anders van karakter en kunnen juist daarom -als er bij het beheer voldoende rekening mee gehouden wordt - bijdragen aan de landschappelijke en natuurlijke diversiteit van onze directe omgeving. Die diversiteit is de moeite waard om te beschermen. We twijfelen er niet aan dat u daarvan na het lezen van deze Hak-al ook overtuigd bent.

De redactie

Natuurontwikkeling in de Goilberdingerwaard en de Baarsemwaard

In 1999 gingen de graafmachines aan de slag in de uiterwaarden ten westen van de spoorbrug. Voorheen intensief gebruikte landbouwgronden werden omgevormd tot een bijzonder natuurgebied. De voedselrijke bovenlaag werd verwijderd en er werden geulen en waterplassen gegraven. Uit oninteressante agrarische gronden ontstond een prachtig nieuw landschap van oeverwallen, kwelzones, geulen, bosjes en ruig grasland, mét de bijbehorende bijzondere flora en fauna.

Al in 1993 pleitte de gemeente Culemborg in haar Landschapsbeleidsplan voor het vergroten van de natuurwaarden, onder meer door natuurontwikkeling in de uiterwaarden en extensieve begrazing. In 1996 liet de gemeente de plannen voor de Goilberdingerwaard en de Baarsemwaard vervolgens uitwerken door bureau Stroming in het rapport Natuur in de Culemborgse uiterwaarden.

Na de hoogwaters van 1993 en 1995 en de evacuatie, bij velen nog vers in het geheugen, kwamen de bestaande plannen voor dijkversterking, dijkverlegging en waterstandverlagende maatregelen nog hoger op de agenda. Met het oog hierop werden in 1997 de inrichtingsvisie Natuurontwikkeling in de Goilberdingerwaard en de Baarsemwaard opgesteld door de provincie Gelderland. De visie voor de Baarsemwaard was in hoofdlijnen: een ruimtelijk zeer gevarieerd, samenhangend landschap rond langwerpige waterpartijen, omringd door oevervegetaties en vochtige graslanden. Voor de Goilberdingerwaard diende de natuurontwikkeling zo te worden uitgevoerd dat het kunstmatig karakter van het historisch landschap van de forten benadrukt werd.

Bij de dijkverbetering is de Goilberdingerdijk buitenwaarts verplaatst. De vernauwing van het rivierbed werd gecompenseerd door het afgraven van klei, dat meteen in de dijk is verwerkt. Door het afgraven kwamen de uiterwaarden meer onder invloed van de rivier, en kon zich natuur ontwikkelen. De ontwikkeling van de Culemborgse westelijke uiterwaarden droeg als zogeheten NURG-project van het rijk ('Nadere uitwerking Riviereengebied') bij aan de realisatie van de Ecologische hoofdstructuur (EHS) en het herstel en beheer van waterhuishoudkundige systemen van de Rijn-takken.

De gemeente Culemborg en de beoogde eigenaar Geldersch Landschap konden het ten tijde van de oplevering van het ingerichte gebied in 2001 niet eens worden over het te voeren beheer. Zo was er een verschil van mening over de menging van grote grazers en publiek in de uiterwaarden. In 2003 is besloten dat de gemeente Culemborg de Baarsemwaard en Goilberdingerwaard voor een periode van tien jaar in beheer zouden nemen. Uitgangspunten voor de gemeente waren onder meer de toepassing van praktisch uitvoerbaar, ecologisch beheer, inzet van grote grazers, geen rasters, het open houden van de terreinen voor het publiek en goede ontwikkelingsvoorwaarden voor flora en fauna.

Het college heeft dit jaar uit bezuinigingsoverwegingen besloten het beheer weer over te dragen aan het Geldersch Landschap, met ingang van 1 januari 2013. Daarbij ontstonden onduidelijkheid en zorgen over het toekomstig beheer. Dit vormde de aanleiding voor de NVWC om het gesprek aan te gaan met de eigenaar over het behoud van de kwaliteiten van het gebied.

Overleg met Geldersch Landschap

Op 28 november jl. voerden delegaties van de NVWC en Werk aan het Spoel overleg met Geldersch Landschap over de naderende beheeroverdracht van de Baarsem- en Goilberdingerwaard. Op initiatief van Geldersch Landschap was ook Rijkswaterstaat vertegenwoordigd om uitleg te geven over het project Stroomlijn, dat kaderstellend is voor het uiterwaardenbeheer.

In het kader van de waterveiligheid worden door de overheid allerlei maatregelen genomen. Het project Stroomlijn is specifiek gericht op de vegetatie langs de grote rivieren. Voorkomen moet worden dat deze vegetatie bij hoge waterstanden de doorstroming belemmert. Dat geldt vooral in de wintermaanden, wanneer hoge rivierwaterstanden op kunnen treden. Het betreft vooral 'de buitenbochten' van de rivier, waar het water het hardst stroomt. Veel ruigte, struiken en bos zijn dus niet gewenst in deze terreindelen. Dat wil niet zeggen dat er gazonmaaibeheer moet worden toegepast: naar verwachting kunnen de huidige natuurwaarden in de Baarsem- en Goilberdingerwaard grotendeels gehandhaafd blijven. De armenboomgaard met de knotwilgen en de essen rondom Werk aan het Spoel blijven behouden.

Het project Stroomlijn zal in januari 2013 formeel worden gepresenteerd. De inspraak- en vergunningenprocedure zal tot in de zomer doorlopen, waarna de uitvoering zal worden gestart. Het project Stroomlijn heeft niets te maken met de lopende beheeroverdracht van de gemeente naar Geldersch Landschap.

Die naderende beheeroverdracht zal geen lezer van de Culemborgse Courant zijn ontgaan. Het vertrek van de Galloways viel samen met een grootschalige actie om wilgen- en meidoornopslag kapot te klepelen. Dat is enkele jaren geleden ook al eens gedaan, maar viel toen in een vorstperiode waardoor de bodem niet kapotgereden werd. Nu zijn er in de optiek van de NVWC veel meidoorns onnodig verwijderd. Geldersch Landschap wil zodanig beheren, dat dergelijke klepelacties zoveel mogelijk worden voorkomen.

We hebben van Geldersch Landschap de verzekering gekregen dat er nog geen pachtcontracten zijn afgesloten. De organisatie is zich bewust van het grote belang dat de Culemborgers aan de westelijke uiterwaarden met hun speciale karakter hechten. Geldersch Landschap wil in dialoog met maatschappelijke partijen hun beheerplan op gaan stellen. Als NVWC hebben we onze inventarisatie- en monitoringresultaten ingebracht. Ook hebben we benadrukt dat we staan voor het behoud en verdere ontwikkeling van de prachtige biodiversiteit, die in het afgelopen decennium in deze uiterwaarden is ontstaan.

We hebben ook gepleit voor een goede zoning en handhaving. De nog steeds toenemende recreatedruk vraagt om maatwerk, zodat de 'kip met de gouden eieren' niet wordt geslacht. De NVWC vindt het ongewenst dat de uiterwaarden b.v. volledig opengesteld worden voor loslopende honden. Hun aantal nam de afgelopen weken

De Baarsemwaard kort na de natuurontwikkeling (foto Henkjan Kievit)

Galloways in de Goilberdingerwaard (foto Kars Veling)

De Goilberdingerwaard na het klepelen (foto Jouke Altenburg)

in de Goilberdingerwaard (nota bene volledig verboden voor honden) al flink toe. Anderzijds willen we wel dat velen kunnen blijven genieten van toegankelijke en beleefbare uiterwaardennatuur.

In januari 2013 praten we verder met Geldersch Landschap over het beheer.

Margreet de Nie en Jouke Altenburg

Zo mooi als in 2012 heeft de Lazaruswaard er begin juni zelden bij gelegen, met als bekroning twee territoria kwartelkoningen.

Hoe geschikt zijn de Culemborgse uiterwaarden eigenlijk voor kwartelkoningen?

door Martin Poot

De zomer van 2012 was voor Nederland weer eens een goed kwartelkoningjaar. Ook in de Culemborgse uiterwaarden doken begin juni in totaal drie verschillende mannetjes op; twee in de Lazaruswaard en eentje in de Redichemsche Waard. De vogels werden tot in de eerste week van juli gehoord. Daarnaast waren nog twee tot drie vogels aan de overkant van de Lek in de Steenwaard aanwezig.

Veel leden van de NVWC hebben kunnen genieten van dit fenomeen waarbij ook het grote publiek in kennis werd gesteld van deze bijzonderheid door een artikel in de Culemborgse Courant. De voornaamste reden dat de vogels in de Lazaruswaard en de Redichemse Waard opdoken was –zo werd direct al duidelijk – dat door het natte voorjaar het maaien in deze gebieden begin juni nog niet had plaatsgevonden. Beide gebieden lagen er gewoon prachtig bij, met in de Lazaruswaard

voortdurend een zingende veldleuwerik en alarmerende tureluurs met jongen voorhanden; een ongekend beeld in de doorgaans intensief beheerde grasuiterwaarden.

Deze constatering was dan ook de aanleiding om de vraag van dit artikel te stellen; hoe geschikt zijn de Culemborgse uiterwaarden eigenlijk voor kwartelkoningen? Hangt het tegenwoordig alleen nog maar van slecht weer af dat er ergens nog een stuk hooiland bestaat dat het tot begin juni haalt om niet gemaaid te worden?

Om die vraag te beantwoorden, wordt in meer detail ingegaan op de bevindingen uit 2012 en wordt een overzicht van het recente voorkomen van kwartelkoningen in de Culemborgse uiterwaarden gegeven, waarbij het Culemborgse beeld wordt vergeleken met de landelijk situatie. Om de mogelijkheden te onderzoeken in de toekomst toch meer rekening te houden met het voorkomen van kwartelkoningen

zal worden stil gestaan bij een paar karakteristieke aspecten van de levenswijze van deze soort. En uiteindelijk wordt ook de vraag in de titel van dit artikel beantwoord.

Overzicht van het recente voorkomen in de Culemborgse uiterwaarden

Het geven van een overzicht van het voorkomen in de Culemborgse uiterwaarden voor de laatste 10 jaar is helaas een fluitje van een cent. Naast afgelopen voorjaar van 2012 gaat het om slechts twee jaren waarin kwartelkoningen aanwezig waren. In 2003 was tussen 20 en 24 juni een kwartelkoning aanwezig in de uiterwaarden ten westen van de Kerswerf in de Beusichemse Waard. 2003 was landelijk ook een topjaar. In 2004 was er ook een vogel aanwezig en wel in de Baarsemwaard, die reeds op 14 mei werd vastgesteld en tot 24 mei werd waargenomen. 2004 was landelijk gezien een daljaar.

Kwartelkoning (foto Bill Bouton)

Beeld in geheel Nederland in 2012

In totaal zijn er verspreid in den lande in 2012 ruim 200 afzonderlijke roepplekken vastgesteld (www.kwartelkoning.nl). Hiermee was het een vergelijkbaar goed jaar als 2007. Het grootste deel (circa driekwart) van de kwartelkoningen werd in Gelderland, Overijssel en Flevoland gehoord. De overige zijn vastgesteld in Drenthe, Groningen en Friesland. Deze provincies herbergen doorgaans de helft van de waargenomen kwartelkoningen en blijven dit jaar dus duidelijk achter. Mogelijke verklaring van dit landelijk patroon in voorkomen is het weer. In de vestigingsperiode mei en begin juni was het in het noorden relatief droog terwijl er in het midden van het land veel meer neerslag was gevallen. Dit lijkt van invloed op het aanbod van voedsel (wormen, slakken en andere insecten), de grasgroei (ze houden van hoog gras) en dat veel hooiland tot nu toe niet gemaaid kon worden (wisselvallig weer). Dit laatste geldt dus ook voor de Culemborgse situatie. Over de redenen voor de hoge aantallen in 2012 die buiten Nederland kunnen liggen hieronder meer aan de hand van het historisch landelijk beeld.

Historisch landelijk beeld

Tussen 1965-1970 broedden in goede jaren 500 tot 1000 kwartelkoningen in Nederland. Dit aantal daalde tot een dieptepunt van 40 tot

100 territoria rond 1995. De soort leek daarmee te gaan verdwijnen uit ons land, maar mede ingegeven door natuurvriendelijke maatregelen volgen in 1998, 2000 en 2003 ongekende piekjaren met wederom aantallen boven 500 territoria. Deze pieken werden vermoedelijk echter in eerste instantie gestuurd door slechte omstandigheden in de broedgebieden ten oosten van Nederland. Ten oosten betekent in dit geval een groot uitgestrekt gebied met landen waaronder Rusland. Droogte of juist extreem veel regen waardoor gebieden daar juist onder water komen te staan, kunnen vogels deze kant op doen komen. Wellicht speelde iets dergelijks, naast de weersomstandigheden hier, ook in 2012.

Levenswijze en risico van uitmaaien

Interessant is om te weten dat de territoria van mannetjes kwartelkoningen relatief groot zijn (tot max. 30 ha) maar indien er meerdere mannetjes bij elkaar zitten deze wel kunnen overlappen. Een territoriaal mannetje houdt wel weer een hele vaste roepplek aan die blijkbaar zeer indicierend is voor de uiteindelijke broedplek. Uit onderzoek is namelijk gebleken dat indien een broedgeval plaatsvindt het nest zich doorgaans binnen een straal van 100 m van deze roepplek bevindt, met uitschietters tot 200 m. Dit is natuurlijk een

belangrijk gegeven in relatie tot het al dan niet kunnen maaien mochten er ergens kwartelkoningen zitten!

Verder is bekend dat de uitgekomen jongen direct het nest verlaten en in de eerste week vooral binnen een gebied met een straal van 200 m rond het nest verblijven. Dit is ook de periode waarin doorgaans de meeste jongensterfte plaatsvindt, zowel door predatie als door maaiactiviteiten, waarschijnlijk mede doordat de jonge vogels relatief gezien dan nog weinig mobiel zijn.

Weinig mobiel zijn als reden voor kwetsbaarheid voor uitmaaien geldt in een iets latere fase ook voor de adulten. Doordat de adulte vogels alle vleugelpennen in één keer ruilen, kunnen ze twee tot drie weken niet vliegen. Het moge duidelijk zijn dat als het om vermijden van ongelukken door maaien gaat maar het beste helemaal niet gemaaid moet worden als er kwartelkoningen in een gebied huizen.

Beheersovereenkomsten in de Culemborgse uiterwaarden

„Als het weer niet zo slecht zou zijn, zou er inderdaad allang gemaaid zijn.” Dat kreeg ik te horen toen ik de verschillende pachters aan de lijn kreeg. Aanleiding om contact te zoeken was om hen in ieder geval in te lichten dat er een bijzondere vogelsoort in hun stuk was opgedoken. En natuurlijk ook met de bedoeling te kijken in hoeverre het maaien nog verder uitgesteld kon worden om eventuele broedgevallen een kans te geven. Door de pachters werd altijd op een positieve manier gereageerd, maar het werd wel gelijk duidelijk werd dat het natuurvriendelijk agrarisch beheer weinig financiële ruimte kent.

Bij navraag bleek dat alle drie de stukken een natuurvriendelijke beheersovereenkomst hadden ten behoeve van uiterwaardvegetatie. Belangrijkste maatregel is dat er geen kunstmest wordt gebruikt, wat een hogere soortendiversiteit tot resultaat heeft. Deze verhoogde diversiteit aan planten heeft waarschijnlijk ook een verhoogde diversiteit aan insecten tot gevolg (voedsel voor kwartelkoningen en andere vogels).

Het maai-beheer is niet gericht op vogels, zodat het maaien afhankelijk van het seizoen toch relatief vroeg in het broedseizoen kan gebeuren, doorgaans eerder dan 15 juni (zoals vastgelegd in bepaalde weidevogel beheersovereenkomsten, laat staan een datum veel later in het seizoen zoals noodzakelijk voor de kwartelkoning). Bij navraag bij de officiële instanties bleek dat er geen mogelijkheden zijn om bij deze beheersovereenkomsten gericht op vegetatie extra financiële compensatie te regelen. Dit zou wel mogelijk zijn geweest als er een beheersovereenkomst specifiek voor weidevogels zou bestaan. Die kennen een clause die in het geval van een late vestiging van een zeldzame vogelsoort als de kwartelkoning wel extra compensatie mogelijk is zodat uitstel van maaien tot de mogelijkheden behoort, maar budgetten waren in 2012 mede door bezuinigingen sterk beperkt.

Tot slot

Hoe geschikt zijn de Culemborgse uiterwaarden eigenlijk voor kwartelkoningen? Het moge duidelijk zijn dat met name door het late broedseizoen van deze soort succesvol vestigen, laat staan succesvol

broeden, in toenemende mate onmogelijk is in de huidige situatie van de Culemborgse uiterwaarden. Zelfs de maaidata van de hooilanden met beheerspakketten waar in 2012 kwartelkoningen zaten, vallen doorgaans te vroeg in het broedseizoen (veelal veel eerder dan 15 juni), zelfs eerder dan wanneer kwartelkoningen aankomen. Bovenstaande geldt dus alleen voor graslanduiterwaarden. Uiterwaarden die op een andere manier zijn ingericht, ook die gericht op natuur in het algemeen, zijn doorgaans niet geschikt voor kwartelkoningen. Deze terreinen in de Culemborgse uiterwaarden kennen een te verruigde vegetatie en/of zijn daarbij vaak ook sterk ontsloten voor recreatie. Het lijkt er dus inderdaad op dat het tegenwoordig alleen nog maar van slecht voorjaarsweer afhangt dat er stukken hooiland zijn die het tot in juni halen om niet gemaaid te worden en die daarmee dan beschikbaar zijn voor eventueel opduikende kwartelkoningen. Verder moet nog vermeld worden dat het nog maar de vraag is of in de Lazaruswaard het gevoerde vegetatiebeheer verder gaat. Het is even niet anders, maar voor kwartelkoningen in de Culemborgse uiterwaarden anno 2012 is het verhaal niet mooier te maken dan het is.

Kwartelkoning (foto Sergey Yeliseev)

Literatuur

Gerritsen, G.J., K. Koffijberg & P. Voskamp 2004. Beschermingsplan Kwartelkoning. Ministerie van LNV.

Broedvogels van de Goilberdingerwaard

een vergelijking tussen
de jaren 2000 en 2012

tekst en foto's

Jouke Altenburg

Dit artikel vat samen hoe de broedvogelstand van de Goilberdingerwaard zich ontwikkelde na de natuurontwikkeling (1999). Het complete artikel met uitgebreide literatuurverwijzingen is te vinden op www.nvwc.nl/publicaties.

Voor een beschrijving van het landschap, de inrichting en het beheer in historische context wordt verwezen naar het artikel van Rob van de Haterd, op pagina 24.

Het inventarisatiegebied (35,9 ha) beslaat de grote waterpartij met de karakteristieke zaagtandstructuur en het omliggende kruidenrijke grasland met ruigte. Werk aan 't Spoel, de hoogstamboomgaard en de kastanjabomenrij, die het inundatiekanaal van de Lek naar Fort Everdingen begeleidt, maken er géén deel van uit.

Veldwerkmethode en analyse-aanpak

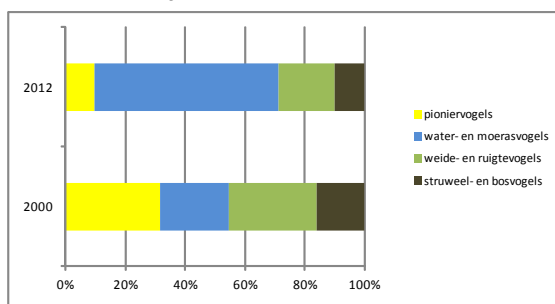
In 2000 zijn de territoriale broedvogels door Gerben Mensink met de BMP-A methode (van Dijk, 2004) gekarteerd. In 2012 is een iets beperkter aantal soorten geïnventariseerd volgens de BMP-B methode. Voor het vaststellen van (betrekkelijke) algemene maar relatief 'verscholen' levende broedvogels als wilde eend, krakeend, waterhoen en meerkoet zouden de tellers in 2012 namelijk alle dichtbegroeide 'landtongen' hebben moeten betreden. Om verstoring (o.a. van de gevoelige visdiefkolonie) te voorkomen, is daarvan afgezien. De visdiefkolonie wordt sinds 2004 jaarlijks geteld volgens de Sovonrichtlijnen voor kolonievogeltellingen.

Van Turnhout et al. (2007) gebruikten vier soortgroepen voor een landelijke analyse van de effecten van natuurontwikkeling in uiterwaarden op broedvogels: pioniervogels, water- en moerasvogels, weide- en ruigtevogels en struweel- en bosvogels. Dit artikel houdt dezelfde lijn aan. Er worden alleen soorten gepresenteerd waar in beide onderzoeksjaren naar gezocht is en waarvan tenminste één territorium in één van beide onderzoeksjaren is vastgesteld. Op deze wijze worden de onderzoeksresultaten van beide jaren vergelijkbaar gemaakt.

De telresultaten

In 2000 zijn 69 territoria van 33 soorten geteld. In 2012 zijn 201 territoria van tenminste 30 broedvogelsoorten vastgesteld. Daarnaast waren in elk geval

Grafiek 1: De procentuele verdeling van het aantal territoria over de vier soortgroepen in 2000 en 2012.

nog vier soorten present (wilde eend, krakeend, meerkoet, waterhoen en ringmus) maar deze soorten zijn niet op aantallen geteld.

Kijkend naar de verdeling over de vier soortgroepen nam de Goilberdingerwaard vooral in belang toe voor water- en moerasvogels. Dat betrof met name de ganzen: 102 territoria in 2012 tegen twee territoria in 2000.

Het relatieve belang van het gebied voor weidevogelsoorten zoals kievit, patrijs en grutto is afgenomen. Opvallend is dat de scholekster het wel goed doet (zes territoria in 2012). Ruigtesoorten als bosrietzanger, putter en kneu maakten een positieve ontwikkeling door. Logisch, gezien het achterwege blijven van bemesting en gezien de verrijking en opslag van braam, wilgen en meidoorn.

Het relatieve aandeel struweel- en bosvogels neemt zelfs af. Dat eerste oorzaak daarvoor is de enorme toename van het aantal ganzen. Verder wordt de natuurlijke doorgroei (successie) van kruiden, via ruigte naar zachthoutoobos eens in de drie à vier jaar teruggezet door het klepelen van de ruigte en struikopslag. Dit is grootschalig gebeurd in november 2012.

De gedetailleerde telgegevens zijn opgenomen in tabel 1, aan het slot van dit artikel.

Pioniervogels

Direct na de dijkverzwaring en herinrichting (1999) lag de grond vrijwel braak. Hier werd in 2000 snel op ingespeeld door pioniersoorten als kluut, kleine plevier, bergeend en visdief. Deze vogelsoorten hebben een optimum dat maar enkele jaren na herinrichting ligt. Daarna raakt de bodem dusdanig begroeid dat de pioniervogels een andere stek moeten zoeken. Normaliter zou je verwachten dat het aantal pionierterritoria in 2012 veel lager zou liggen dan in 2000. Maar er is zelfs een stijging te zien. Die komt voor rekening van de visdiefkolonie, die groeide van één naar zestien paren, dankzij één kale bunker midden in de waterpartij (veilige broedplek) en goed foerageergebied in de nabijheid.

Kaart 1: Het onderzoeksgebied in de Goilberdingerwaard (bron: www.sovon.nl).

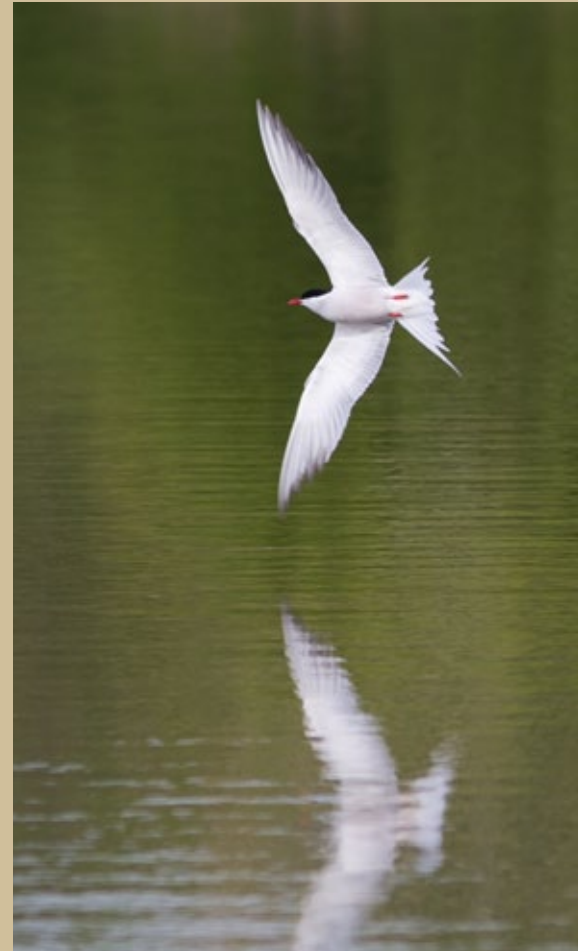
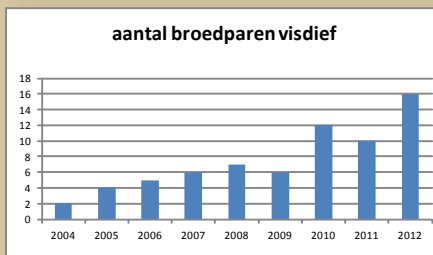
Het gebied waar de broedvogels zijn geïventariseerd is beperkt tot de grote waterpartij met de karakteristieke zaagtandstructuur en het omliggende kruidrijke grasland met ruigte. De geïventariseerde oppervlakte bedraagt 35,9 hectare. Werk aan het Spoel, de hoogstamboomgaard en de kastanjabomenrij, die het inundatiekanaal van de Lek naar Fort Everdingen begeleidt, maken er géén deel van uit.

Visdief

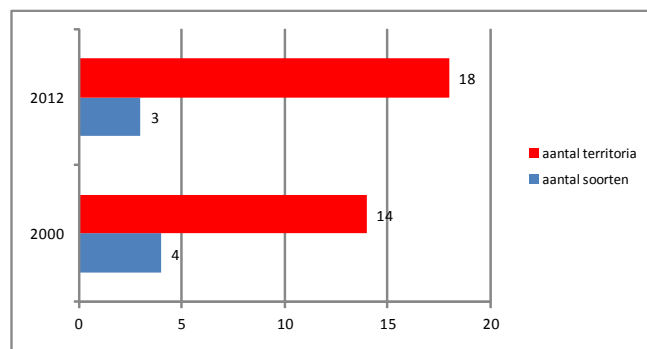
Deze prachtige stern leeft van kleine visjes. In mei en juni kun je hun spectaculaire baltsvluchten tot in de verre omgeving van de kolonie bewonderen. De broedparen brengen ook voldoende jongen groot, wat lang niet overal in Nederland het geval is. Op 24 juni 2011 werden in de Goilberdingerwaard acht jongen geteld op tien broedparen. Dit ligt iets boven de vervangingsfactor, die de visdief nodig heeft.

Kijktip: in het broedseizoen kun je bij de vispassage van het sluis- en stuwencomplex Hagestein vanaf het uitkijkpunt prachtig visdieven zien jagen, zonder ze te verstoren.

Grafiek 3: Ontwikkeling van het aantal broedparen van de visdief tussen 2004 en 2012.

Grafiek 2: De aantallen pioniervogels in 2000 en 2012

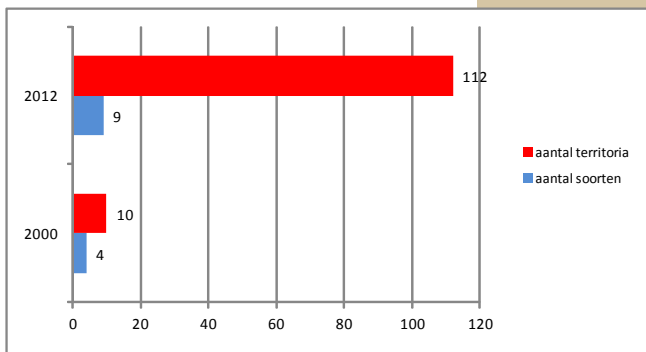

Water- en moerasvogels

Nogal wat water- en moerasvogels profiteren van natuurontwikkeling in de uiterwaarden. Kuif-, slob- en krakeend doen het er beter dan in agrarisch beheerde uiterwaarden. Dat geldt ook voor de grauwe gans. Er is wel sprake van optimumeffecten : na een jaar of zes nemen de aantallen weer geleidelijk af. Meerkoet en kleine karekiet nemen in natuurontwikkelingsuiterwaarden sterker af dan in regulier beheerde uiterwaarden (van Turnhout et al. 2007).

Deze landelijke ontwikkelingen zien we deels terug in beide Goilberdingerwaardinventarisaties. De kuifeend is afgenomen en de slobbeend ontbreekt in 2012. Voor de ganzen geldt ook het genoemde optimumeffect (zie ook hieronder).

Bij de water- en moerasvogels hoort ook de rietgors. Het aantal rietgorzen is in 2012 (6 territoria) verdubbeld ten opzichte van 2000 (3 territoria).

Kluut

De kluut is een prachtige steltloper met fantastisch baltsgedrag . Het is opvallend dat deze superpionier na twaalf jaar nog steeds in de Goilberdingerwaard

broedt, op de veilige, kale visdiefbunker. Weliswaar met één enkel paar, maar toch. Het paar foerageert vaak in de lagune van de westelijke Baarsemwaard, bij de kiezelige slikplaat of in de lagune bij het standbeeld (eigen observatie). Het voedsel bestaat uit kleine kreeftachtigen, insecten en wormen. Deze prooien worden op de tast gezocht. Met snelle maaibewegingen wordt de snavel als een zeis door de bovenste laag van het slik bewogen, de beide snavelhelften een stukje uit elkaar. Voelt de kluut daar iets tussen komen, dan sluit hij zijn snavel en de prooi is gevangen. Op deze manier kan de kluut ook voedsel zoeken in troebel water (www.vogelbescherming.nl).

Kijktip: Everdingerwaard. De kluten broeden sinds 2008 in dit gebied.

Grafiek 4: De aantallen water- en moerasvogels in 2000 en 2012.

Ganzen

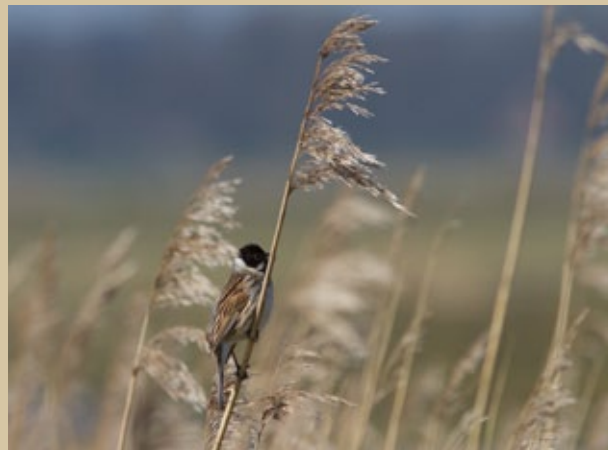
In 2012 zijn 102 territoriale ganzenparen van vijf soorten vastgesteld: brand-, nijl-, grauwe, Canadese en soepgans. Ganzen vinden in de Goilberdingerwaard een veilige broedplek: een grote lengte aan beschutte oeverlanden en veilige bunkers met water onder handbereik om met net uitgekomen kuikens naartoe te vluchten. In 2000 broedden slechts twee paar kolganzen in de waard (NVWC-archief). Volgens het NVWC-archief broedden er in 2003 zes paar brandganzen. In 2012 is die populatie gegroeid naar zeventig broedparen. De grauwe gans is met 22 broedparen eveneens goed vertegenwoordigd.

Kijktip: zomerdijk tussen Werk aan het Spoel en de Goilberdingerwaard. Tussen beide strangen in de Baarsemwaard.

Rietgors

De rietgors is een makkelijk herkenbare zangvogel. Het mannetje heeft een mooie zwarte kop en keel in combinatie met een witte halsband. Vanuit een riettop of struik klinkt in het broedseizoen een groot deel van de dag het kenmerkende 'sriep sriep sria srrr'. Landelijk doet de rietgors het goed, met een jaarlijkse toename van enkele procenten in de laatste tien jaar (www.sovon.nl). In vergelijking met 2000 is het aantal rietgorsparen in 2012 in de Goilberdingerwaard verdubbeld van drie naar zes.

Kijktip: de toegang naar de Baarsemwaard ter hoogte van het monument. Loop richting de Lek en speur de rietpartijen aan beide zijden van het pad af.

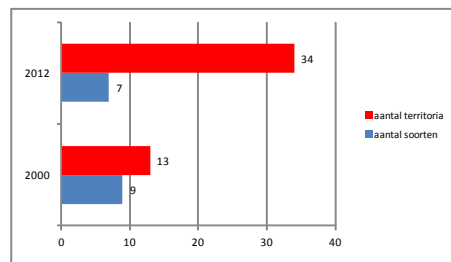

Weide- en ruigtevogels

Weidevogels als tureluur, veldleeuw, graspieper, scholekster en gele kwikstaart doen het landelijk slecht in regulier agrarisch beheerde uiterwaarden. In natuurontwikkelingsuiterwaarden doen deze soorten het minder slecht (tureluur) dan wel beter (graspieper). De bosrietzanger doet het significant beter in natuurontwikkelingsuiterwaarden dan in agrarisch beheerde uiterwaarden (van Turnhout et al., 2007). Het landelijk beeld zien we maar

deels terug in onze inventarisatiegegevens. Bij de weidevogels gaven kievit (zes naar één) en tureluur (drie naar één) afnemende aantallen territoria te zien. Alleen de scholekster doet het opvallend goed (zie hieronder). De graspieper had in 2000 twee territoria en in 2012 géén.

Het beeld van de ruigtevogels past beter in het landelijke beeld. De putter ging van één naar drie territoria, kneu van twee naar vijf territoria en bosrietzanger van nul naar zeventien territoria.

Grafiek 5: De aantallen weide- en ruigtevogels in 2000 en 2012.

Scholekster

De scholekster is een forse steltloper met rode snavel, dito poten en zwart-witte verenpak. In het voor- en najaar verzamelen ze zich in zogenaamde 'sozen': groepen die gezamenlijk rusten en foerageren. In het rivierengebied zit zo'n soos vaak op de kribben.

De scholekster staat (nog) niet op de Rode Lijst, maar de populatie gaat al jaren achteruit. De jongenproductie is tegenwoordig in veel gebieden te laag, wat samen lijkt te hangen met intensivering van de landbouw (vervroegd maaien, toename verdroging en misschien mestinjectie). Daarnaast is nest- en kuikenpredatie is een bijkomend probleem geworden. Scholeksterparen moeten 0,35 jong per jaar grootbrengen om de stand op peil te houden (Ens et al. 2011).

In dit landelijk perspectief is de toename van vier (2000) naar zes (2012) broedparen in de Goilberdingerwaard opmerkelijk te noemen. Twee scholeksterparen hebben in 2012 op bunkers gebroed. Op vijf mei werd een alarmerend paar met drie jongen gezien op de meest noordwestelijke bunker. Een ander paar broedde op de visdiefbunker. Op de rustige landtongen broedden drie paren. Op 18 mei werd één van de paren gezien met twee halfwas jongen.

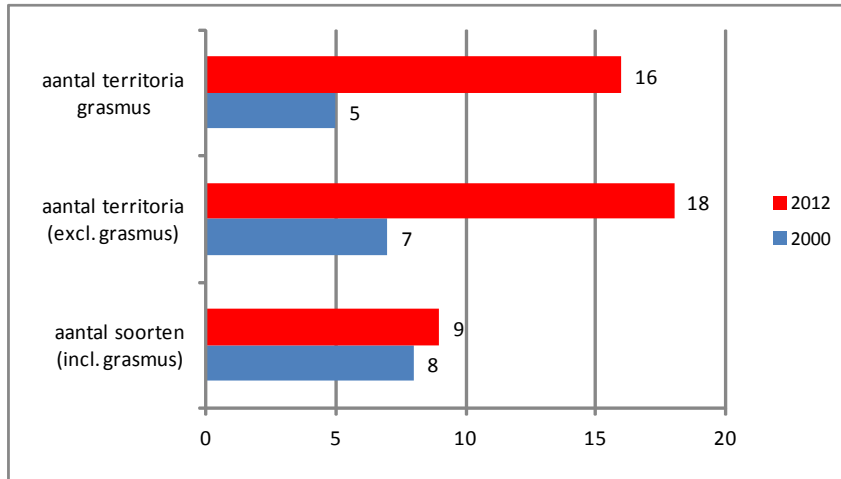
Kijktip: speur in maart/april en augustus/september de kribben ten noorden van de Lek af; daar heb je de grootste kans om een soos te ontdekken.

Kievit

De lucht kan er op mooie dagen in het voorjaar van vervuld zijn: 'Tjoewiet'. De spectaculaire buitelandse capriolen, het elegante pak en de opvallende kuif geven de kievit een gracieus voorkomen. Kieviten broedden oorspronkelijk vooral op grassteppen in gematigd Europa en Azië. Het is één van de weinige vogelsoorten die lang stand heeft kunnen houden op akkers en weilanden in Nederland. Maar ook de kievitstand gaat sinds 1990 jaarlijks met enkele procenten achteruit (www.sovon.nl).

Kijktip: speur in het broedseizoen binnendijks de maïsakkers ten westen van de woonwijk Parijsch af, vanaf het Kokmeewpad.

Grafiek 7: Aantal struweel- en bosvogel in 2000 en 2012. Om de grote invloed van de grasmus op de territoriatotalen weer te geven staan de resultaten van deze soort apart weergegeven.

Struweel- en bosvogels

De meeste soorten struweel- en bosvogels zitten landelijk in de lift. Denk aan holenduif, boomkruiper, zwartkop en pimpelmees. Dat komt door de toename van de oppervlakte en ouderdom van struweel en bosopslag, ook in Laag-Nederland. Maar er zijn ook struweel- en bossoorten die afnemen; bijvoorbeeld de Afrikagangers koekoek, zomertortel en braamsluiper (van Turnhout et al. 2007). Die achteruitgang geldt niet voor de grasmus. Vanaf 1990 neemt de soort jaarlijks met enkele procenten significant toe (www.sovon.nl).

De grafiek van de struweel- en bosvogels in de Goilberdingerwaard wordt gedomineerd door de grasmus. In 2000 werden vijf en in 2012 zestien grasmusterritoria vastgesteld (zie hieronder). Het aantal struweel- en bosvogelsoorten is verder nauwelijks toegenomen. Door het klepelen van wilgen en meidoornopslag komen echte struwelen in de Goilberdingerwaard namelijk niet blijvend tot ontwikkeling. In 2012 was behoorlijk wat opslag aanwezig, met name op de landtongen. Dat zien we onder meer terug in tien territoria van de fitis. In november 2012 is vrijwel alle houtopslag weggeklepeld.

Conclusie en oproep

Inhoudelijk kan worden geconcludeerd dat de ontwikkelingen in de Goilberdingerwaard deels overeenkomen met de landelijke trends. Maar ze wijken er ook deels van af vanwege het beheer, waardoor de ganzen, grasmussen en bosrietzangers in grote aantallen in het gebied voorkomen.

De Goilberdingerwaard vormt in combinatie met Baarsewaard, Steenwaard (noordzijde Lek) en Everdingerwaard niet alleen een goede waterberging. Het is sinds 1999 een prachtig natuur- en recreatiegebied geworden, dat hoog gewaardeerd wordt door de vele bezoekers. Het is te hopen dat Het Geldersch Landschap, als nieuwe beheerder, oog heeft voor deze verworvenheden.

Grasmus

De grasmus lijkt geen opvallende vogel, behalve als je hem goed in oog krijgt. Grijs petje, witte keel, een roodbruine rug en rozebruine borst. Het mannetje heeft een markante, krassende zang. Grasmussen zijn 'pioniers' onder de zangvogels. Ze zijn te vinden op plekken waar velden met ruigtekruiden de overhand hebben. Meidoorns en braamstruweel zijn een belangrijke schuil- en broedplek voor de grasmus. Ondanks zijn naam is de grasmus niet nauw verwant aan de huismus (www.vogelbescherming.nl).

In andere natuurontwikkelingsgebieden langs de grote rivieren neemt de grasmus sterk toe tussen het vierde en negende jaar na de natuurontwikkeling, om vanaf het 10e jaar af te nemen (van Turnhout et al. 2007). Door het klepelen blijft de Goilberdingerwaard – tot nu toe – in een gunstig successiestadium voor de grasmus.

Kijktip: speur in het broedseizoen de meidoorns aan de westzijde van het spoordijktaalud in de Baarsewaard af.

Foto Steve Garvie Wikipedia

Dankwoord

De gemeente Culemborg wordt bedankt voor het geven van toestemming om het afgesloten terreindeel te mogen betreden. De broedvogelinventarisatie in 2000 is uitgevoerd door Gerben Mensink. Berry Lucas, Ingrid Hille Ris Lambers, Dirk van Opheusden en Jouke Altenburg telden de broedvogels in 2012. De visdiefkolonie wordt sinds enkele jaren geteld door Jouke Altenburg. Theo Boudewijn, Camiel Heunks, Berry Lucas en Margreet de Nie leverden waardevol commentaar op de volledige versie van dit artikel (te vinden op www.nvwc.nl/publicaties).

Bronvermelding

van Dijk A.J. (2004 / 1996)
Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken).
Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen

Ens B.J., Aarts B., Hallmann C., Oosterbeek K., Sierdsema H., Slaterus R., Troost G., van Turnhout C., Wiersma P. & van Winden E. (2011)
Scholeksters in de knel: onderzoek naar de oorzaken van de dramatische achteruitgang van de Scholekster in Nederland.
SOVON-onderzoeksrapport 2011/13
SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

van Turnhout C., M. van der Weide, G. Kurstjens en R. Leuven (2007)
Natuurontwikkeling in de rivieruiterwaarden, hoe reageren broedvogels?
De Levende Natuur - jaargang 108 - nummer 2 (p. 52-57)

Gepresenteerde trendontwikkelingen zijn afkomstig van www.sovon.nl

Voor de soortbeschrijvingen is geput uit informatie van www.vogelbescherming.nl

Tabel 1

Totaal aantal vastgestelde broedvogelterritoria in de Goilberdingerwaard, in 2000 en 2012.
n.g. = niet geteld p.=present maar geen aantal vastgesteld
Trendanalyse: in beide onderzoeksjaren is gericht naar de soort gezocht en in tenminste één onderzoeksjaar is tenminste één territorium aangetroffen.

Soort	2000	2012	Rode Lijst soort	Trend-analyse
Pioniervogels				
kleine plevier	6			x
bergeend	5	1		x
kluut	2	1		x
visdief	1	16	X	x
Water- en moerasvogels				
blauwborst		2		x
waterhoen	1	p.		
kuifeend	4	2		x
knobbelzwaan		1		x
fuut	1			x
meerkoet	4	p.		
kleine karekiet		1		x
rietgors	3	6		x
krakeend	1	p.		
wilde eend	3	p.		
nijlgans		2		x
grauwe gans		22		x
kolgans	2			x
Canadese gans		7		x
brandgans		70		x
soepgans		1		x
Weide- en ruigtevogels				
gele kwikstaart	1		X	x
tureluur	3	1	X	x
patrijs	1		X	x
scholekster	4	6		x
kneu	2	5	X	x
kievit	6	1		x
graspieper	2		X	x
ringmus	3	p.	X	x
bosrietzanger		17		x
witte kwikstaart		1		x
putter	1	3		x
Struweel- en bosvogels				
koekoek	1	2	X	x
tuinfluiter		1		x
grasmus	5	16		x
koolmees	1	n.g.		
tjiftjaf	1			x
fitis		10		x
zwartkop	1	1		x
vink		1		x
winterkoning	1	1		x
heggemus	1	2		x
ekster	1			x
bosuil	1			x

Broedvogels in de Baarsem- waard

Veranderingen na herinrichting van de uiterwaard

door Camiel Heunks

Voor wie tegenwoordig in het voorjaar de uiterwaarden van de Lek inloopt, zijn de grote aantallen grauwe ganzen die er op dat moment rondhangen met een veelvoud aan pullen niet te missen. Minstens zo typerend, maar misschien minder opvallend, zijn de blauwborsten, rietgorzen en bosrietzangers, die op dat moment overal in de uiterwaard zingen. Heel anders was dat twaalf jaar geleden toen de uiterwaarden nét als natuurontwikkelingsgebied waren ingericht. Een aantal inventarisaties op rij laten zien hoe de soortensamenstelling onder de broedvogels in de loop der jaren veranderde.

Aanleiding

De Baarsemwaard heeft de afgelopen 15 jaar een grote gedaanteverwisseling ondergaan. De agrarische activiteiten zijn in 1998 beëindigd en in 1999 zijn de werkzaamheden gestart om het gebied opnieuw in te richten. De aanwezige sloten werden verdiept en verbreed tot brede watergangen (strangen) die bij hoogwater een functie voor waterberging hebben. In juni 2001 werd het gebied officieel als natuurontwikkelingsgebied in gebruik genomen. Ook na inrichting van de uiterwaard is het gebied in veel opzichten veranderd. Het open, slikkige, karakter is in de loop der jaren veranderd in een sterk verruigd gebied, waarin van tijd tot tijd jonge opslag van wilg en els tot ontwikkeling komen. Langs de strangen heeft zich op veel plaatsen riet ontwikkeld en verspreid over het gebied ontwikkelden zich braam- en meidoornstruwelen. De houtige opslag van wilg, els en braam is de afgelopen jaren regelmatig verwijderd.

Broedvogelinventarisaties

De dijkversterking en inrichting van de uiterwaarden was in 1997 reden om de broedvogels op de kaart te zetten. Deze broedvogelinventarisatie is na afronding van de herinrichting in 2000, 2002 en 2006 herhaald om de effecten van natuurontwikkeling op broedvogels te kunnen volgen (Berkel & de Nie 2003, Heunks 2006). Afgelopen voorjaar, zes jaar na de laatste inventarisatie, werd besloten om opnieuw de balans op te maken door alle broedvogels in de Baarsemwaard te inventariseren.

Alle broedvogels in het gebied zijn geïnventariseerd volgens de algemene BMP-methode (van Dijk & Boele 2011). Het onderzoeksgebied betrof alle jaren het oostelijke deel van de Baarsemwaard van de spoordijk tot aan de open verbinding met de Lek.

Resultaten 2012

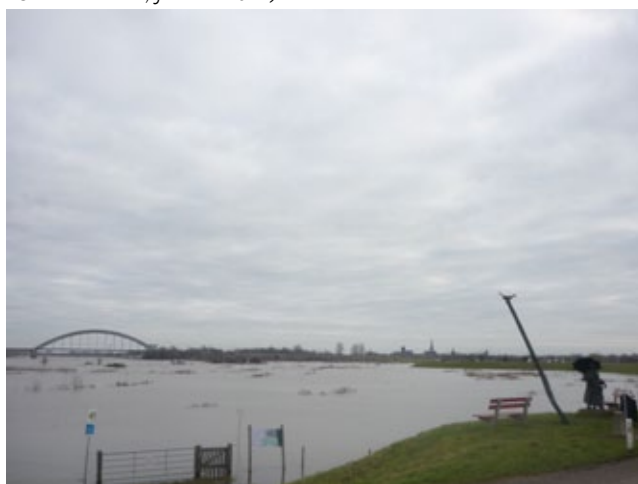
Afgelopen jaar (2012) broedden in totaal 33 verschillende vogelsoorten in de Baarsemwaard (tabel 1). De meest talrijke soorten waren de grauwe gans (20 nesten), kleine karekiet (34 territoria), bosrietzanger (14 territoria), grasmus (14 territoria) en rietgors (12 territoria). De grauwe ganzen broedden voornamelijk tussen beide strangen in de oeverzone (figuur 1). De vogels zaten vanaf het eerste bezoek al op het nest en half april zwommen de eerste pullen rond. De kleine karekieten en rietgorzen broedden in de rietkragen langs beide strangen en in het verruigde rietlandje aan de westzijde. De bosrietzangers en grasmussen broedden verspreid over de uiterwaard op de wat drogere delen in kruidenruigtes.

Veranderingen 2000-2012

In 2012 werden in totaal 174 territoria vastgesteld. Dit is aanzienlijk lager dan zes jaar geleden toen in totaal 208 territoria werden vastgesteld. Daarmee is de stijgende lijn die vanaf 2000 werd ingezet doorbroken. Het aantal verschillende soorten bleef over de gehele periode na 2000 ongeveer gelijk (30 tot 34 soorten). Hoewel het aantal verschillende soorten tussen de verschillende onderzoeksjaren nauwelijks varieerde zijn over de gehele periode wel degelijk grote variaties in de soortensamenstelling te zien. Tussen 2000 en 2012 hebben in totaal zeker 50 verschillende vogelsoorten in de Baarsemwaard gebroed.

Onder alle vastgestelde soorten laten

In de periode van 2000 t/m 2012 waren de waterstanden in De Lek zelden zo hoog dat de Baarsemwaard volledig overstroomde (foto Camiel Heunks, januari 2011)

soort	2000	2002	2006	2012	Trend 2000-2012
Pioniervogels					
Bergeend	2	3		1	--
Kluut	1				---
Kleine plevier	6	4			---
Water- en moerasvogels					
Dodaars	1				---
Fuut	2	2	2	3	+
Knobbelzwaan		2			0/f
Grauwe Gans			4	20	>>>
Canadese Gans			1	3	>
Nijlgans		1			0/f
Krakeend	1	5	6	5	+++
Wilde Eend	18	38	21	8	---
Slobeend	2	9	7		---
Kuifeend	7	5	8	1	---
Waterhoen	4	5	3	3	-
Meerkoet	20	41	10	9	---
Waterral			1		0/f
Blauwborst			4	5	>>
Rietzanger			11	1	0/f
Kleine Karekiet	1	1	29	34	+++
Rietgors	2	5	11	12	+++
Weide- en ruigtevogels					
Scholekster	2	4			---
Kievit	30	12			---
Grutto	2	3			---
Tureluur	12	12		2	---
Veldleeuwerik	1				---
Graspieper	6	4	1		---
Gele Kwikstaart	1	1			---
Patrijs			1		0/f
Fazant	1		3	4	+++
Roodborsttapuit				1	>
Sprinkhaanzanger	1		3	2	++
Bosrietzanger	4	3	36	14	+++
Putter	1				---
Kneu	1	2	1	3	+++
Struweel- en bosvogels					
Grasmus	6	5	12	14	+++
Houtduif	2	1	1	1	--
Koekoek	1	1	1	1	0/f
Grote Bonte Specht					0/f
Winterkoning		1	1	1	>
Heggenmus	3	1	5	2	0/f
Merel	4	3	6	6	++
Zanglijster	1			1	0/f
Tuinfluitier			1		0/f
Zwartkop		1		1	0/f
Tjiftjaf		1	1	6	>>
Fitis	2		15	3	++
Pimpelmees	1				---
Koolmees	1			1	0/f
Ekster	2	1	1	2	0/f
Zwarte Kraai	2	1			---
Vink	1	1		1	0/f
Groenling				1	>
Totaal soorten	37	32	30	33	
Totaal territoria	155	179	207	172	

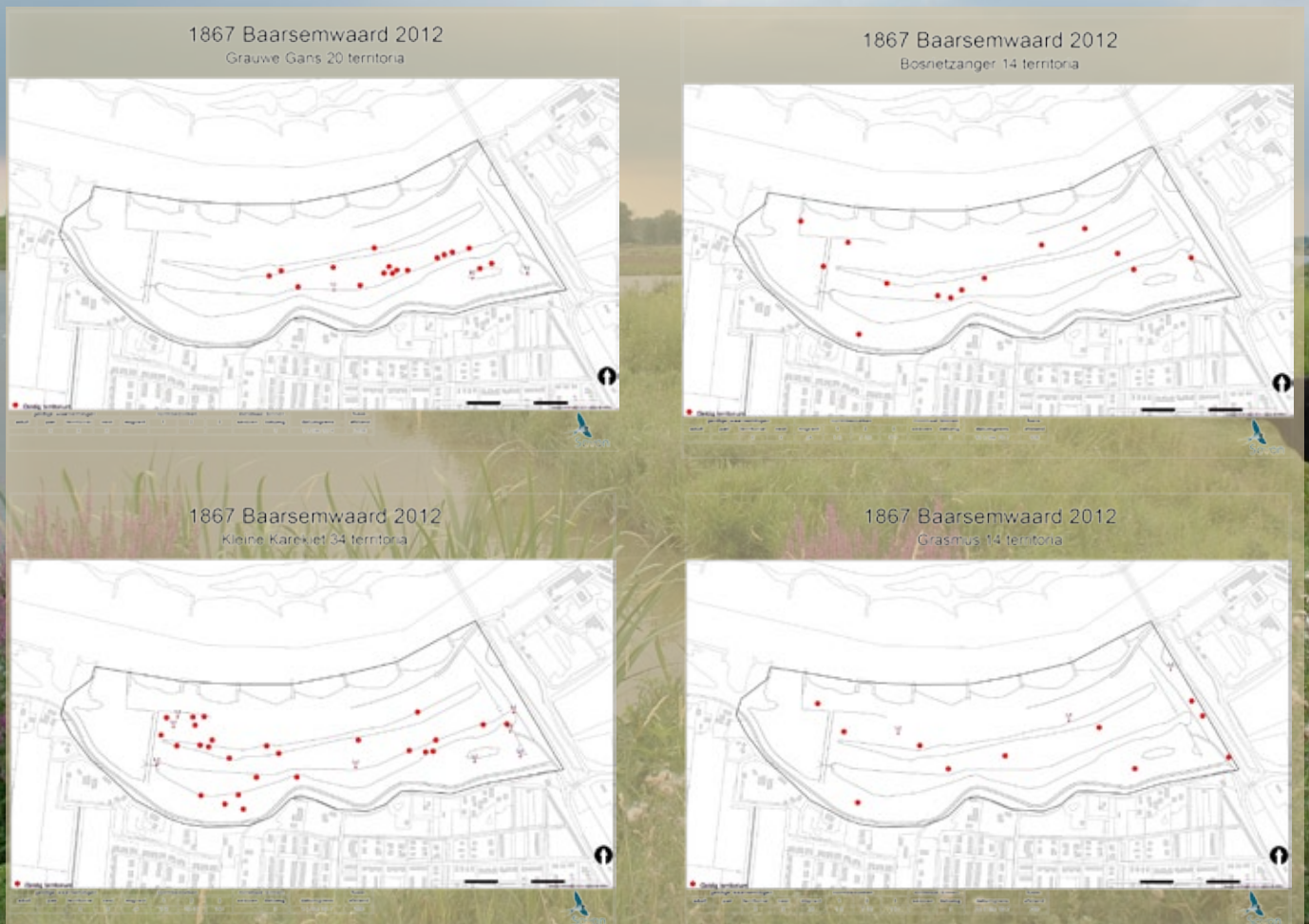
Tabel 1 Totaal aantal vastgestelde broedvogel territoria in de Baarsemwaard in 2012 vergeleken met voorgaande jaren (gegevens uit 2000 en 2002 afkomstig uit Berkel & de Nie, 2003 en 2006 uit Heunks, 2006). De indeling in soortgroepen is volgens van Turnhout et al. (2007). Per soort is de trend sinds 2000 weergegeven: --- 'zeer sterke afname', -- 'sterke afname', - 'afname, Of 'stabiel of fluctuerend', + 'toename', ++ 'sterke toename', +++ 'zeer sterke toename'

De Tureluur, als broedvogel anno 2012 bijna verdwenen uit de Baarsemwaard (foto Camiel Heunks)

De grauwe gans, een van de talrijkste soorten in de Baarsemwaard anno 2012 (foto Camiel Heunks)

Figuur 1 Verspreiding van de meest talrijke vogelsoorten die in 2012 werden vastgesteld (grauwe gans, bosrietzanger, kleine karekiet en grasmus).

20 soorten over de gehele periode in de Baarsemwaard een afname zien en 18 soorten een toename (tabel 1). Onder de soorten met een afnemende trend is het aandeel watervogels en weidevogels relatief groot. Voor 14 soorten bleef het aantal territoria over de onderzoeksperiode nagenoeg constant of fluctueerden de aantallen over de periode te sterk zodat geen trend kon worden bepaald.

Pioniervogels

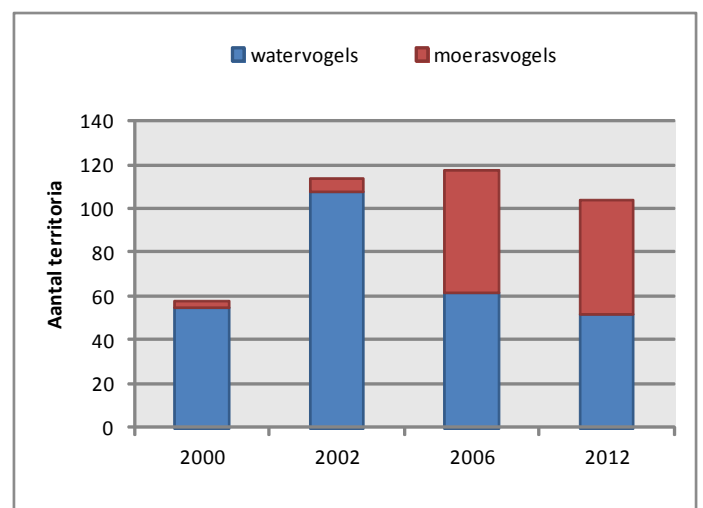
Direct na de herinrichting van de Baarsemwaard vestigden zich er typische pioniersoorten als bergeend, kluut en kleine plevier. Deze soorten kunnen in de eerste fase van natuurontwikkeling profiteren van de kunstmatige dynamiek als gevolg van het grondverzet in de aanlegfase (Van Turnhout et al. 2007). Na deze kortstondige eerste fase namen de aantallen snel af. Voor zover bekend is de bergeend de enige pioniersoort die momenteel nog in de Baarsemwaard broedt. De kleine plevier en kluut broeden nog wel in de Goilderdingerwaard en Everdingerwaard.

Water- en moerasvogels

De water- en moerasvogels hebben in de Baarsemwaard in de gehele periode een substantieel deel uitgemaakt van het totaal aantal soorten in de Baarsemwaard. Het aantal water- en moerasvogels is de eerste jaren na de

inrichting van de Baarsemwaard aanvankelijk gestegen tot een maximum in 2006 (figuur 2). Daarna is het aantal gaan dalen. Een dergelijk optimumeffect is ook bekend uit andere natuurontwikkelingsgebieden in de rivieruiterwaarden (Van Turnhout et al. 2007). De moerasvogels vestigden zich als broedvogel pas werkelijk vanaf 2006 in de Baarsemwaard.

Figuur 2 Overzicht van het totaal aantal territoria dat in de onderzoeksperiode werd vastgesteld onder water- en moerasvogels in de Baarsemwaard.

Goed ontwikkelde oeervegetaties langs de strangen anno 2006 (foto Camiel Heunks)

De wilde eend, kraakeend, slobbeend, kuifeend, meerkoet en waterhoen waren direct na inrichting van de uiterwaard al present. Dat geldt ook voor de dodaars en fuut die in de nieuw aangelegde strangen direct een nieuw broedgebied vonden. Andere soorten, waaronder grauwe gans, blauwborst, kleine karekiet en rietzanger volgden pas enkele jaren later.

De meest opvallende veranderingen zijn de sterke toename van het aantal broedende grauwe ganzen enerzijds en de sterke afname van een aantal watervogels (meerkoet, wilde eend, slobbeend en kuifeend) en moerasvogels (rietzanger en bosrietzanger) anderzijds. De explosieve toename van het aantal grauwe ganzen is een landelijk fenomeen dat ook in andere natuurontwikkelingsgebieden in uiterwaarden zichtbaar is. De soort profiteert in natuurontwikkelingsgebieden als de Baarsewaard van de aanleg van nieuw broedgebied in directe nabijheid van voedselrijke graslanden.

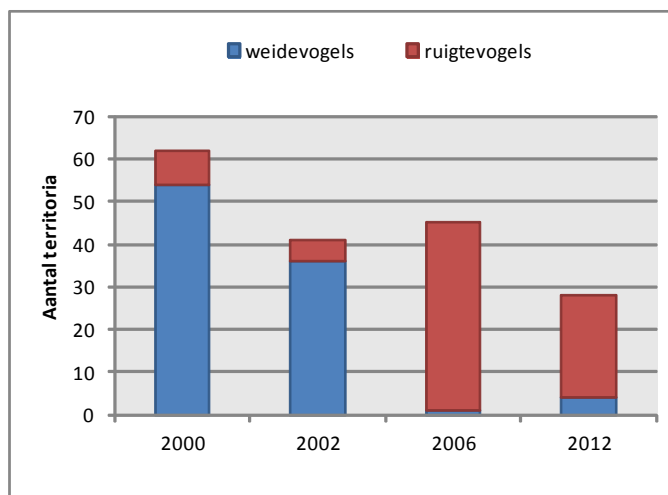
De negatieve trend van de meerkoet is ook in andere natuurontwikkelingsgebieden in de rivieruiterwaarden zichtbaar (Van Turnhout et al. 2007). Voor de wilde eend en kuifeend is in andere natuurontwikkelingsgebieden in de uiterwaarden vastgesteld dat sprake is van een optimumeffect: na een aanvankelijk toename in natuuront-

Scholekster, verdwenen als broedvogel in de Baarsewaard anno 2012 (foto Camiel Heunks)

wikkelingsgebieden nemen de aantallen na verloop van tijd weer af (Turnhout et al. 2007). Het is mogelijk dat in de omgeving andere gebieden geschikter zijn geworden waardoor eenden zijn verplaatst. Zo kunnen slobbeenden en kuifeenden zijn uitgeweken naar de uiterwaarden van Everdingen (ca. 3 km stroomafwaarts). Deze uiterwaard is in 2007 ingericht als natuurontwikkelingsgebied en zit in die zin in een vroeger successiestadium (Heunks, 2008).

Onder de moerasvogels vonden een enkel paar kleine karekiet en rietgors in het beginstadium al direct een plek in de oude kleiputjes van de Baarsewaard. De grote golf moerasvogels volgde pas enkele jaren later toen de oevers van de watergangen begroeid raakten. Naast

Figuur 3 Overzicht van het totaal aantal territoria dat in de onderzoeksperiode werd vastgesteld onder weide- en ruigtevogels in de Baarsewaard.

de kleine karekiet en rietgors vestigden zich toen ook de blauwborst en rietzanger, beide soorten van ouder (verruigd) riet. Het aantal blauwborsten bleef tot afgelopen jaar op niveau (4 à 5 territoria).

Het aantal rietzangers is sinds de laatste inventarisatie van 2006 sterk afgenomen. Dit past niet in de landelijke trend die een 'matige toename' laat zien (www.sovon.nl). Het aantal onderzoeksjaren in de Baarsewaard is te klein om met zekerheid te kunnen stellen dat het hier

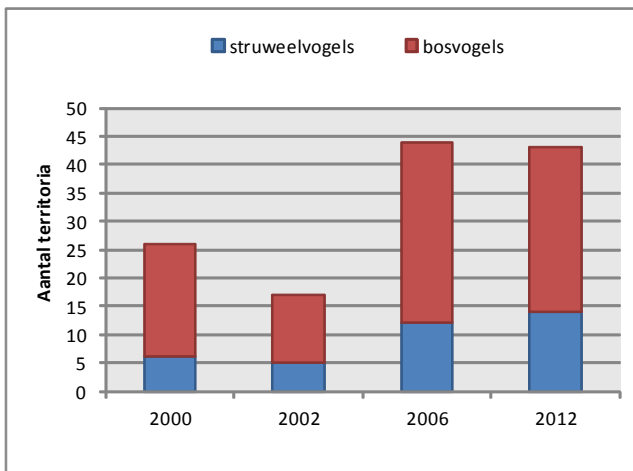
toevallige schommelingen betreft of een structurele trend.

Weide- en ruigtevogels

De weidevogels waren in de eerste jaren nog goed vertegenwoordigd met relatief hoge dichtheden van Kievit, tureluur en graspieper (tabel 1). In de jaren daarna nam het aantal territoria snel af (figuur 3). Daarentegen nam het aandeel ruigtevogels na circa zes jaar toe, zeker na vestiging van de bosrietzanger.

Struweel- en bosvogels

De dichtheid aan struweel- en bosvogels is vanaf 2006 bijna verdubbeld ten opzichte van 2000 (figuur 4). Soorten als fitis, heggemus, grasmus en merel konden profiteren van de verdergaande opslag van wilg, els, meidoorn en braamstruwelen. De toename van het aantal fitissen is de afgelopen jaren teniet gedaan door het frequent verwijderen van opslag van jong hout (wilg en els). Dit is waarschijnlijk ook de reden waarom andere bosvogelsoorten die in lage aantallen aanwezig zijn van jaar op jaar sterk fluctueren.

Figuur 4 Overzicht van het totaal aantal territoria dat in de onderzoeksperiode werd vastgesteld onder bos- en struweelvogels in de Baarsemwaard.

Conclusie

De verschillende broedvogelinventarisaties op rij laten zien dat er sinds de inrichting van de Baarsemwaard als natuurontwikkelingsgebied nogal wat veranderd is. De veranderingen in de Baarsemwaard zijn vergelijkbaar met de veranderingen die in andere natuurontwikkelingsgebieden in de rivieruiterwaarden zijn vastgesteld. Voor veel soorten is sprake van een optimumeffect: na een aanvankelijk toename nemen de aantallen na verloop van tijd weer af.

In de beginjaren was het gebied nog vooral in trek bij weidevogels en pioniersoorten van slikkige delen. Dat de successie in de jaren daarna ten koste is gegaan van deze soorten wordt duidelijk uit het totale verdwijnen van o.a. kluut, Kievit en grutto. Enkele jaren na inrichting werd het gebied in toenemende mate geschikt voor moerasvogels en vogels van ruigte. De explosieve toename van blauwborst, sprinkhaanzanger, rietzanger, bosrietzanger, kleine

Grasmus, één van de soorten die enkele jaren na herinrichting van de Baarsemwaard wist te profiteren van de ontwikkeling van struweel en ruigte. (foto Camiel Heunks)

karekiet en rietgors bevestigen dit beeld. De toename van fitis, heggemus en merel laten zien dat het gebied nadien ook geschikt werd voor bos- en struweelvogels, die profiteerden van de verdergaande opslag van wilg, els, meidoorn en braamstruwelen.

Getuige de inventarisaties is het gebied over de gehele onderzoeksperiode gestaag minder geschikt geworden voor watervogels. Dit met uitzondering van de grauwe gans, die wist te profiteren van de nieuwe situatie en waarvoor het einde van de groei nog niet in zicht is.

De toekomst

Het is de vraag hoe het gebied en daarmee de broedvogelstand zich de komende jaren verder zal ontwikkelen. Dit zal in de eerste plaats sterk afhankelijk zijn van lokale factoren zoals het beheer van het gebied, de begrazingsdruk en de dynamiek van de Lek (het optreden van overstromingen). Afhankelijk van deze factoren kan de successie van de vegetatie met regelmaat doorbroken worden en in de tijd teruggezet worden. Hierdoor kan de soortenrijkdom behouden blijven. Aangezien de Lek gestuwd is en daardoor tegenwoordig nog maar sporadisch overstroomt zal de dynamiek vooral door gericht beheer gerealiseerd moeten worden. Afhankelijk van het beoogde doel dat de nieuwe beheerder voor ogen ziet zullen keuzes in het beheer gemaakt moeten worden.

Helaas spelen naast lokale factoren voor veel soorten ook de toestand in de overwinteringsgebieden een belangrijke rol in de overleving en dus in het voorkomen in de Culemborgse uiterwaarden. Keuzes in het lokale beheer geven om die reden geen garantie voor succes. Het is daarom zaak om een vinger aan de pols te houden. Door de broedvogels regelmatig te blijven inventariseren, zal duidelijk worden hoe het beheer samen met andere factoren uitpakt voor onze slobenden, blauwborsten, rietzangers en grasmussen.

Dankwoord

Aan de eerste broedvogelinventarisaties in 2000 en 2002 werkte een groot aantal leden van de Natuur- en Vogelwacht mee: Joke Altenburg, Annette van Berkel, Daniël

Jaarrond begrazing door galloways (foto Camiel Heunks)

Beuker, Theo Boudewijn, Jan Dirk Buizer, Louis van Oort en Paul van Veen. In 2006 werd de inventarisatie door Camiel Heunks herhaald en in 2012 nogmaals door Mark Collier en Camiel Heunks. Jouke Altenburg voorzag dit artikel van commentaar.

Literatuur

- Heunks C. 2006. Broedvogels van de Baarsemwaard; de stand na zes jaar natuurontwikkeling. Haka! 2007-2. Natuur- en Vogelwacht Culemborg, Culemborg.
- Heunks 2008. Broedvogels van de Everdingerwaard in 2008. Bureau Waardenburg, rapport 08-212. Culemborg.
- Van Berkel, A. & M. Nie, 2003. Inventarisatie Flora en Fauna van de Baarsemwaard, Natuur- en Vogelwacht Culemborg.
- van Dijk A.J. M. Noback, H. Sierdsema, G. Troost, J.W. Vergeer 2012. Handleiding autoclustering in BMP (1.08 juli). Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- van Dijk A.J. & A. Boele, 2011. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Van Turnhout C., M. van der Weide, G. Kurstjens en R. Leuven (2007) Natuurontwikkeling in de rivieruiterwaarden, hoe reageren broedvogels? De Levende Natuur - jaargang 108 - nummer 2 (p. 52-57)

Blauwborst (foto Flickr Martha de Jong-Lantink)

Riviervogeltellingen

Hans Kunstman

De uiterwaarden van de Lek zijn een belangrijk gebied voor watervogels. Iedereen die wel eens over de dijk fietst of wandelt, heeft zeker de grote aantallen ganzen opgemerkt die daar 's winters verblijven. Jaarlijks worden van september tot april de vogels tussen de winterdijken op het traject van de pont van Culemborg tot de pont bij Wijk bij Duurstede één keer in de maand geteld.

De hoofdmoot wordt gevormd door duizenden ganzen, honderden eenden en tientallen zwanen. Ook futen, dodaarsjes, aalscholvers, wulpen en grote zilverreigers zijn vaak met tientallen aanwezig. Meerkoeten en Kieviten zijn er vaak met honderden present. Soms slapen of rusten ze in het gebied, maar ze fourageren ook op de weilanden en akkers. Sommige verblijven er een paar uur, andere maandenlang.

Onze telling is onderdeel van een landelijk netwerk van tellers die op dezelfde dag een vast traject tellen. Het doel ervan is een beeld te krijgen van de aantallen en verspreiding van watervogels gedurende het seizoen en een aantal opvolgende jaren. Van de resultaten van die tellingen, die allemaal in een Sovon-database worden opgeslagen, kunnen ook meerjarige trends worden afgeleid. Die kunnen weer worden benut om bijvoorbeeld beheer en beleid op te baseren.

Genzen, eenden, zwanen

Zoals eerder vermeld tellen we vooral ganzen, eenden en zwanen, waarvan we de soorten hieronder vermelden:

Twaalf soorten ganzen: grauwe gans, kolgans, brandgans, de escapes (verwilderde tamme ganzen): Canadese gans, nijlgans, Indische gans, keizergans, Chinese of zwaangans, (witte) soepgans en zeldzamer soorten als roodhalsgans, (toendra)rietgans en casarca.

Veertien soorten eenden: wilde eend, kuifeend, smient, krakeend, wintertaling, zomertaling, slobbeend, pijlstaart, grote zaagbek, brilduiker, nonnetje, tafeleend, bergeend en witte of deels witte soepeend.

Vier soorten zwanen: knobbelzwaan, kleine zwaan, wilde zwaan en de escape: de zwarte zwaan.

Ook andere soorten vogels noteren we: meeuwen, waarvan we zeven soorten zien: kokmeeuw, zilvermeeuw, stormmeeuw, grote en kleine mantelmeeuw, geelpootmeeuw, en pontische meeuw. Verder reigers, futen en dodaarsjes, steltlopers, weidevogels en roofvogels. En bijzonderheden die we toevallig

ontmoeten als tapuit, appelvink, gekraagde roodstaart of de eerste zingende tijtjaf of graspieper noteren we ook.

Per fiets en per auto

We streven ernaar met een groepje van zes mensen per telbeurt te tellen. Altijd op zaterdag om 9 uur starten we vanaf de Ketelvink. Meestal formeren we een ploegje per fiets en een groep die met de auto gaat. We verdelen dan ons totale gebied in de trajecten pont Culemborg - pont Beusichem en pont Beusichem - pont Wijk bij Duurstede. Er wordt geteld met behulp van lijsten en gebiedskaarten.

Met meerderen op pad gaan, maakt het werk leuker en gemakkelijker, en de telling betrouwbaarder. Ook hier zien er twee meer dan één. Bij grote groepen eenden verdelen we het tellen van de soorten (de één de kuifeenden en de ander de smienten) en bij hele grote groepen corrigeren we elkaar door apart te tellen en dan te middelen. Aan het eind van de telling worden de tellijsten verzameld. Daarna zorgen de coördinatoren Hans en Jurgen voor verwerking in een excel-blad, registratie in de Sovon-database en een kort verslag.

Voor wie beginnend vogelaar is, of wie gewoon wel eens wil zien of die vogels uit de boekjes en natuurfilms ook echt zo dicht in de buurt te zien zijn, voor wie wat van meer ervaren vogelkenners wil

leren, is een riviertelling een heel leuke en leerzame ervaring. Van buiten soms best fris, maar van binnen hartverwarmend.

Voor wie wil meetellen, zijn hier de teldata voor de rest van dit seizoen:

12 januari 2013

16 februari 2013

16 maart 2013

13 april 2013

U kunt zich aanmelden bij:

Hans Kunstman

(hans@kunstman.nl) (06-39504155)

Jurgen Geven (jurgengeven@ziggo.nl)
(06-42090683)

Wilde zwaan bij het kijkscherm in de Beusichemse Waard (foto Hans Kunstman)

Riviervogeltelling telseizoen 2011-2012									
	sept.	okt.	nov.	dec.	jan.	feb.	ma.	apr.	totaal
smienten	62	128	110	151	155	256	400	1	1263
wilde eenden	137	153	99	273	653	243	60	39	1657
kolganzen	163	142	837	289	1001	175	883	0	3490
brandganzen	828	1380	1266	3832	8355	418	565	6	16650
grauwe ganzen	525	1706	2197	2099	757	376	345	233	8238
meerkoeten	78	23	135	155	429	818	174	65	1877
kieviten	1160	797	560	0	59	26	31	17	2650

Aantalsverloop van enkele watervogelsoorten in het telseizoen 2011-2012.

In de plas in de Redichemse waard overnachten grote aantallen ganzen, zoals hier tijdens de telling van 17 februari 2012 (foto Hans Kunstman)

Een ontmoeting met een nonnetje (hier een vrouwtje) is hier ook 's winters niet alledaags (foto Hans Kunstman)

Meerkooet (foto Jouke Altenburg)

's Winters verblijven er altijd wel grote zilverreigers bij ons in de buurt (foto Hans Kunstman)

Krakeend (foto Jouke Altenburg)

De meeste smienten worden geteld in februari en maart, als de vogels alweer op weg zijn naar hun noordelijke broedgebieden (foto Hans Kunstman)

Brilduikers (foto Jouke Altenburg)

Landschap en planten in de uiterwaarden

Zicht op Baarsemwaard met wilgenroosje

Door Rob van de Haterd

Foto's Berry Lucas, tenzij anders vermeld

De uiterwaarden: een door mensen gemaakt landschap

In de uiterwaarden bestaat de bodem van nature uit zand, lichte klei en mengvormen daarvan, die we zavel noemen. Door de dijken zijn hoogwaters veel hoger dan vroeger, toen het water zich over een veel groter gebied verdeelde. Bij elk hoogwater wordt nog steeds bodemmateriaal afgezet in de uiterwaarden; op sommige plaatsen klei, op andere zand. Hierdoor komen de uiterwaarden steeds hoger te liggen, terwijl het binnendijkse gebied niet hoger wordt (of zelfs lager door klink).

Een ander gevolg van de dijken is dat vissen en andere waterdieren niet meer heen en weer kunnen zwemmen tussen rivier en kom. Naast de bouw van dijken zijn er nog veel meer dingen veranderd in de rivieren: de rivier is vastgelegd en de kribben maken de rivier dieper in het midden. Door de bouw van stuwen is de stroming veel minder en door de scheepvaart is er juist meer golfslag. Ondanks dat al deze factoren zijn veranderd, lijken de uiterwaarden nog steeds het meest op het oorspronkelijke rivierlandschap en komen er dus veel planten en dieren voor die in het rivierenlandschap thuis horen.

De planten en het beheer van vroeger

Hoewel er honderd jaar geleden nog geen NVWC was die de uiterwaarden inventariseerde, is er toch het

nodige bekend over de plantengroei en het beheer. Uit historische kaarten blijkt dat sinds 1800 grasland het belangrijkste grondgebruik in de uiterwaarden is. Hier en daar komen bosjes voor, vooral langs de dijk. Akkers en boomgaarden zijn schaars; waarschijnlijk overstroomde de grond daarvoor te vaak.

Dit algemene beeld klopt heel goed voor de Goilberdingerwaard, Steenwaard en Lazeruswaard, maar de Baarsemwaard vormt een grote uitzondering. Op historische kaarten is te zien dat de Baarsemwaard tussen 1800 en 1940 voor meer dan de helft begroeid was met bos. Ook op tekeningen uit de periode 1600 - 1800 wordt Culemborg altijd te midden van veel bomen en struiken getekend; een duidelijke aanwijzing dat de Baarsemwaard vele eeuwen met bos begroeid was. Het gaat dan niet om 'echt' bos, maar (volgens de oude belastingtabellen!) om 'hakhout'. Waarschijnlijk is dit voor het grootste deel wilgengriemd of elzenhakhout. Dit verandert drastisch tussen 1940 en 1950; waarschijnlijk is een groot deel van het bos gekapt tijdens de Tweede Wereldoorlog. Sindsdien is de Baarsemwaard een open gebied, maar dat is dus pas vrij recent.

De planten en het beheer van nu

Tien tot vijftien jaar geleden zijn de Baarsem- en Goilberdingerwaard omgezet in natuur en is extensieve begrazing ingesteld. Tot begin november werd het gebied begraaasd met semi-wilde runderen. Door de omvorming naar natuur en de begrazing is een gevarieerd gebied ontstaan, waar veel verschillende soorten planten groeien.

Goilberdingerwaarden 1871, met grienden en/of hakhout begroeid

Goilberdingerwaarden 1932, nog steeds bebost

Goilberdingerwaarden 1985

Google map van Goilberdingerwaarden heden

Zandige plekken langs de rivier

Dicht langs de rivier, tussen de zomerkade en de rivier, bestaat de bodem uit zand. Vooral op de plekken waar de kribben het land raken, zijn droge, zandige plekken aanwezig. Deze plekken zijn bijzonder omdat ze droog en relatief arm aan voedingsstoffen zijn, maar rijk aan kalk. Hier vinden we stroomdalplanten, die niet voor niets genoemd zijn naar de dalen waarin een rivier stroomt. Ze komen in Nederland vrijwel alleen op dit soort plekken langs de rivier voor. Mooie voorbeelden zijn de *kattendoorn*, de *echte kruisdistel* en *geoorde zuring*.

Kruisdistel

Een plant die veel op de open plekken staat is *muurpeper*, een vetplantje dat in het voorjaar opvalt doordat het dan uitbundig bloeiende gele tapijten vormt. Zijn naam komt van zijn scherpe smaak en het feit dat 'ie behalve op zand ook vaak op muren groeit. Vetplanten zijn natuurlijk goed aangepast aan de droogte, vandaar dat ze het in dit soort kleine zandwoestijnen goed doen. In de uiterwaarden groeien nog twee familieleden van muurpeper: het *zacht vetkruid* en het *wit vetkruid*. Beide zijn een stuk zeldzamer dan muurpeper, en staan op de Rode Lijst. Je kunt ze het best zoeken op droge, plekjes met wat grind of stenen.

Kattendoorn

Op arme gronden groeien altijd veel klavers, omdat klavers een deel van hun voedingsstoffen (stikstof) uit de lucht kunnen opnemen. *Witte en rode klaver* zijn de algemeenste soorten, maar op

Zandige plek met wilde reseda en muurpeper (foto Jouke Altenburg)

Ruilge met koninginnenkruid

de droge zandige stukken groeit ook een aantal gele klavers. De *gewone rolklaver* is de opvallendste, met één of twee mooie grote bloemen bij elkaar. De *kleine klaver* en de *hopklaver* zijn ook geel, maar hebben een trosje met kleinere bloemen. De eveneens *gele sikkelklaver* is de meest zeldzame van het stel. Het is een echte stroomdalplant die steeds zeldzamer wordt in de uiterwaarden. Hij is het best te herkennen aan zijn smalle blaadjes met een wat vreemde getande top.

Sikkelklaver (foto Bogdan Giuscă Wikipedia)

Ruigten

Iedereen die wel eens door de uiterwaarden gelopen heeft, weet dat het grootste deel geen droge zandbodem heeft, maar een natte kleibodem. Deze is veel rijker aan voedingsstoffen en mede daardoor ook veel ruiger begroeid. In de ruigten in de Baarsewaard stonden in de beginjaren veel distels, maar inmiddels groeien er vooral veel andere kruiden. De Goilberdingerwaard is nog fraaier; de ruigten zijn hier enorm gevarieerd en zeer kruidenrijk met onder andere *koninkinnekruid*, *honingklavers*, *poelruit*,

cichorei en de vrij zeldzame *hertsmunt*. Door de vele bloemen zitten er ook heel veel insecten. Op de natte plekken ziet het paars van de *kattenstaart* en *watermunt*, geel van *klein vlooienkruid* en *heelblaadjes* en wit van de *kamille*. In 2012 was er ineens heel veel wilgenopslag op deze natte plekken.

De winterdijken en spoordijk

De laatste bijzondere plek in (of eigenlijk langs) de uiterwaarden zijn de dijken. De dijken worden met enige regelmaat gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd. Hierdoor ontstaan mooie bloemrijke dijken, met *margrietten*, het gele *groot streepzaad*, het paarse *knoopkruid* en de blauwe *cichorei*. Tijdens een excursie van de NVWC in 2005 is op de dijk van de Baarsewaard de *graslathyrus* gevonden, een zeer zeldzame soort die bijna alleen op dijken in Zeeland gezien wordt. Op de zuidkant van de spoordijk in de Baarsewaard groeien van oudsher enkele bijzonderheden: *wilde marjolein*, *kruisbladwalstro* en *bermoovievaarsbek*. De laatste twee soorten breiden zich de laatste jaren steeds sterker uit en groeien op steeds meer plaatsen, ook buiten de dijken en bermen.

Toekomst

Het beheer van de uiterwaarden wordt overgenomen door het Geldersch Landschap. Wat het nieuwe beheer precies gaat betekenen, is nog onduidelijk. De uiterwaarden blijven een boeiend landschap om naar planten te kijken en

Poelruit

de NVWC zal de veranderingen blijven volgen. 🐦

Rode ogentroost

Moerasandoorn

Wilde marjolein

Boven: kruisbladwalstro

Flora winterdijk en spoordijk

Knoopkruid en uitgebloeid groot streepzaad op Goilberdingerdijk

Links: cichorei

Links: graslathyrus (foto Flickr Phil Sellens)

Beemdooievaarsbek

Van Lazarus tot Redichem, planten-lief en leed

Leo van der Kooij en Kees van de Vate

Aan de noord- en oostkant van Culemborg liggen binnen de gemeentegrens twee uiterwaarden. Vanaf de binnenstad gezien is de eerste de Lazaruswaard. Deze ligt tussen de jachthaven en het punt waar de dijk een scherpe bocht naar het oosten maakt en een pad vanaf de dijk de uiterwaard inloopt. De Redichemse waard sluit hierop aan. Eerst zien we de Pikse boomgaard, een landschappelijk mooi stukje land met knotwilgen en meidoorns, vervolgens het breedste deel met daarin de bekende afgraving en de waard eindigt op de plek waar de zomerkade bij een scherpe bocht in de dijk daarop aansluit. In het voorjaar en de zomer van 2011 hebben wij een aantal keren door deze uiterwaarden langs de rivier gelopen en daarbij alle planten die we tegenkwamen genoteerd. Ook Wim Rubers is een paar keer met ons meegegaan. Dankzij hem hebben we onze determinaties waar nodig kunnen verbeteren. Onze lijst van waarnemingen telt maar liefst 233 soorten die we in de periode 27 april tot 10 augustus 2011 hebben genoteerd.

Redichemse Waard (foto Kars Veling)

Het gebied

De Lazaruswaard is genoemd naar een leprozenhuis dat buitendijks ongeveer bij de bocht naast Palumbus gelegen heeft. Zij bestaat vrijwel geheel uit grasland met hier en daar wat bomen en struiken, enkele aangeplante populieren en knotwilgen. Bij de dijkverzwaring is een smal slootje dat aan de voet van de dijk tussen het Bakelbos en het pad voor de Pikse boomgaard liep, verbreed en uitgediept en daarlangs is een rij knotwilgen gepoot. Langs de rivier loopt een lage zomerkade met hier en daar zandige en stenige plekken. Vanaf de oever steken kribben in het water.

Het gebied wordt verhuurd of verpacht aan mensen die er paarden lieten grazen. Dat gaf en geeft een rommelig beeld met krakkemikige afscheidingen en stukken plastic. Een pachter gooide gewoon in plastic verpakte hooibalen neer waar de paarden en pony's het hooi doorheen naar buiten trokken. Het plastic slierde in lange stroken en stukken rond. De laatste twee jaren zijn de pony's en het plastic gelukkig verdwenen en wordt het gras gehooïd. In de zomer verpozen recreanten zich langs de oever en daar zijn erbij die gewoon hun rommel laten liggen. Van enig natuurbeheer is dus helaas geen sprake maar opzettelijke vernieling of gebruik van bestrijdingsmiddelen hebben we niet kunnen constateren. Dat is wel anders gesteld in de Redichemse waard. Verderop in ons artikel zullen we akelige voorbeelden daarvan aanhalen.

De flora

Wat hebben we zoal tijdens onze botanische wandelingen aangevonden? Het totale aantal soorten is hierboven al genoemd. Natuurlijk zijn er heel wat bij die je in de omtrek algemeen kan tegenkomen en die zijn ook hier in de meerderheid. Toch hebben we genoeg bijzonderheden gevonden die het vermelden waard zijn.

Een wandeling door de Lazaruswaard kan beginnen bij een pad dat vanaf de dijk achter langs de camping naar de oever van de rivier loopt. Dan buigen wij af naar het oosten, stroomopwaarts, volgen de zomerkade en gaan af en toe een krib op. Op de kribben en tussen de basaltblokken vallen in het voorjaar

Kattenstaart

Wilde bertram

hoge, forse planten op met lichtgroene, bolvormige bloemschermen. Dat is de *grote engelwortel*. Deze soort is specifiek gebonden aan rivieroeveren. Er zijn meer soorten planten die een voorkeur hebben voor rivieroeveren en uiterwaarden. Zij zijn karakteristiek voor dit landschap en worden daarom fluviaatien genoemd (van fluvius, rivier in het Latijn). Tijdens onze wandeling zullen we er nog veel tegenkomen. Op de zomerdijk staan onder meer *kruisdistel*, *kattendoorn*, *zacht vetkruid*, *heelblaadjes*, *kruisbladwalstro* en op een enkele plek zelfs *sikkelklaver*. In juni begint het op en rond de kribben al paars te zien van de *kattenstaart*, roze van de *moerasandoorn* en *koningsinnenkruid*, geel van het *jacobskruiskruid* en wit van de *wilde bertram*. Op sommige plekken vormen *grote brandnetels* een ondoordringbare wildernis. Toch moeten we hier niet met een grote boog omheen lopen. Het

Late stekelnoot

van de oeverbegroeiing in laagveenmoerassen. Ook de *poelruit* die we daar in de buurt aantreffen, is beter bekend uit het laagveen. Een echte fluviaatiele plant die we daar ook aantreffen, is de *late stekelnoot*, een forse plant met grote bladeren en stekelige vruchten.

Grassen

We komen veel opvallende, mooi gekleurde bloemen tegen maar staan ook even stil bij minder opvallende planten zoals de grassen. Grassen hebben nu eenmaal geen kleurige bloemen en hebben de naam lastig te determineren te zijn. Toch is juist in de uiterwaarden veel moois te ontdekken voor wie er oog voor heeft en bovendien blijken veel soorten makkelijker op naam te brengen dan verwacht.

Enkele van de vele grassoorten die we hier tegenkomen, willen we graag bij de lezer introduceren. Allereerst het mooie *kamgras* met

zijn regelmatig gevormde aar die inderdaad wat weg heeft van een kam. Door de moderne, intensieve landbouw is dit gras uit het boerenland weggepest. Hier vindt het nog een toevlucht.

Een ander bijzonder fraai gras is *goudhaver*. Een zacht gouden gloed onthult hoe deze planten aan hun naam gekomen zijn. Als de zon erop schijnt, is het een feest om dit te ontdekken. Een andere bijzonderheid is *handjesgras*. De bloeiwijze bestaat uit drie tot zes dunne aartjes die als de vingers van een hand aan een halm ontspringen. Dit kleine, laagblijvende grasje vinden we vooral op de wat zanderige en stenige plekken op de zomerkade. Het is een liefhebber van droge, verharde bodem en kan goed tegen betreding.

Vermeldenswaard is de vondst van *veldgerst*. Vlak naast het pad naar de dijk bij de Pikse boomgaard stonden een paar exemplaren. Veldgerst doet sterk denken aan het algemeen voorkomende kruipertje, een grof en ruw gras. Veldgerst is daar een zachtere en fijnere uitgave van. Volgens de flora komt het vooral voor in zeekleigebieden. De vondst op deze plek is dus opmerkelijk.

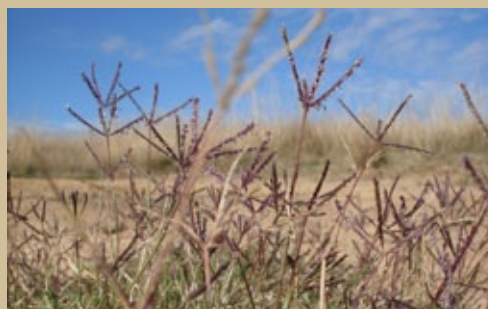
Als je zo met je neus op de grond gericht al speurend verder loopt, merk je niet dat we al bijna in de Redichemse waard zijn aangekomen. We verlaten de Lazarus-

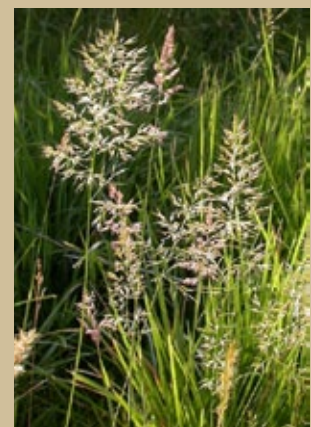
Groot warkruid (foto Saxifraga-Rutger Barendse)

loont de moeite er wat beter naar te kijken. We kunnen dan hier en daar zien hoe een dichte warboel van kronkelige, rode stengels de brandnetels overwoekert. Dit is het *groot warkruid*, een parasitaire plant die je niet vaak tegenkomt (zie foto).

Verrassend was de ontdekking van *kalmoes* aan de voet van een krib, een oeverplant van de aronskelkfamilie. Deze soort is vooral bekend

Handjesgras (foto Flickr John Tann)

Goudhaver (foto Flickr Drinker Moth)

Veldgerst (foto Wikimedia)

Wollige munt

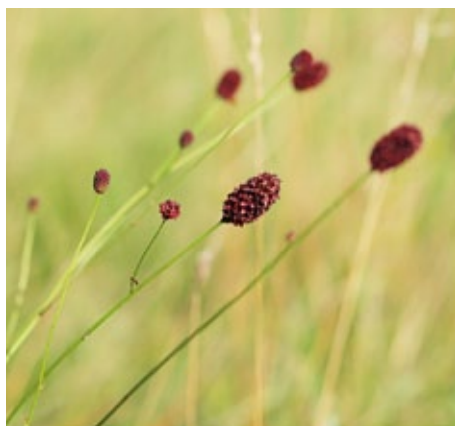
waard met nog een blik op een andere bijzonderheid, namelijk de *wollige munt*, een forse plant met licht lila, bijna witte bloemenkransen. Het is een kruising tussen herts-munt en witte munt die hier al jaren standhoudt.

Grote pimpernel

Van Lazarus naar Redichem komen wij nu in de Redichemse Waard. Vanaf het weiland daalt een smal paadje af naar een minikreekje. We gaan rondom het kreekje en als we weer boven zijn, stuiten we op de afgraving, een grote en diepe zandwinningplas uit de jaren '60. Rond de afgraving loopt een wegje, ten dele verhard met grof grind. We gaan het op en aan de linkerkant hebben wij nu de plas, met strandjes tussen het geboomte. De plas staat in verbinding met de Lek maar de opening is zo'n twintig jaar geleden verlegd van stroomopwaarts naar stroomafwaarts waardoor het vervuilde water niet meer de plas instroomt maar juist eruit getrokken wordt.

Aan de overzijde, tussen afgraving en rivier, strekt zich van oost naar west een lang schiereiland uit. Langs het wegje vinden wij nu al snel links tot onze verbazing één exemplaar van de *grote pimpernel*, een plant uit de rozenfamilie die we hier niet zo zouden verwachten. Aan de overkant

Grote pimpernel (foto Flickr HermannFalkner)

staat op de kale grond vrij massaal de *kleine leeuwenbek*, een plantje dat je eerder langs spoorwegen zou verwachten. Aan het eind van het wegje, helemaal oost, waar het weer bij de rivier uitkomt, staan (of stonden) zelfs *brem* en *slangenkruid*, soorten die je eerder op de Brabantse hei of in het duingebied zou verwachten. De aanwezigheid van deze soorten heeft zeer waarschijnlijk te maken met een aantal gebeurtenissen in het verleden die een ingrijpend effect hebben gehad.

In de loop der jaren zijn omvangrijke ingrepen gepleegd die grote gevolgen hebben gehad en nog steeds hebben op de plantengroei van het gebied. In de jaren '60 is eerst de (veel te) diepe plas gegraven, een ecologisch onding voor waterplanten, vissen en amfibieën. De oevers, ook die van de Lek, zijn afgestort met bouwafval. Onder water ligt op vele plaatsen puin en betonijzer, heel gevaarlijk voor je boot. In de jaren '80 is getracht de plas te dichten met spoorwegafval uit Zuid-Duitsland.

In de laatste jaren is veel grond, in elk geval van het schiereiland, geplet (zie foto), met herbiciden bespoten, tot de laatste vierkante meter geïnjecteerd met gier en ingezaaid met maïs (zie foto). Het zware materieel dat hiervoor en voor het oogsten nodig is, heeft de berm van het wegje verderop stuk gereden waardoor waarschijnlijk nu de *brem* en het *slangenkruid* (en de gebiedseigen *veldsla*) weer verloren zijn gegaan. Op het schiereiland lag voorheen bij een poeltje een rivierduin met een glorieuze, fluviaatle soort als de *veldsalie*, een vlinderbloemige. Die is er niet meer. Nu is alles rechtgetrokken en zelfs de *meidoorns* en de *hondsrozen* rond het poeltje en elders zijn kwistig met herbicide bespoten zodat zij helemaal bruin zijn uitgeslagen. De maïs staat overal zo dicht tegen de oever dat je er nauwelijks meer langs kunt. Een deel van de inventarisatie hebben wij zelfs per boot moeten doen. In onze ogen is ecologische zin een rampgebied.

Die bijzondere, wat gebiedsvreemde soorten als de *grote pimpernel*, de *kleine leeuwenbek*, de *brem* en het

Heelblaadjes

slangenkruid, zijn waarschijnlijk nog overblijfselen en stille getuigen van het spoorwegafval uit Zuid-Duitsland, evenals trouwens het grove grind op delen van het wegje. Het plaatselijk vrij massaal voorkomen van de kleine leeuwenbek is een gelukkig gevolg van het spuiten met herbiciden waardoor het plantje op de kale grond weinig concurrentie ondervindt en zich kan uitbreiden.

Gezondheidsrisico

Op mooie dagen zijn er in het gebied gezellig veel Culemborgse recreanten, vaak met auto: zwemmers, duikers, pleziervaartuigen, zonnebaders. Ze lopen overigens wel een gezondheidsrisico want het RIZA (Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling) heeft op de grindoevers polycyclische aromatische koolwaterstoffen (PAK's) aangetroffen. Er komen verder ook mensen met andere oogmerken, zoals een hondenuitlaatservice en mensen

Veldsalie, inmiddels verdwenen uit de Redichemse Waard

die afval storten of kabels branden. Ook hondenpoep is niet zonder risico: daarin kan het oerdiertje *Neospora caninum* voorkomen, dat via gras en hooi door koeien wordt opgenomen en zo misgeboorte van de kalveren kan veroorzaken. De pachter van het weiland verderop heeft er terecht een bord met waarschuwing geplaatst. Het is dus begrijpelijk dat de eigenaar dit alles met lede ogen aanziet en de toegang zo goed mogelijk belemmert. Het wegje vanaf de dijk is nu voorzien van een groot hek dat de auto's stopt. Het westelijke einde van het wegje is thans gebarricadeerd door een kampje met een aantal zeer harige bosvarkens. En de oostelijke tak van het wegje is al aan het begin afgezet met een hek waar niemand door komt. Daar valt niets tegen te doen: het gebied is formeel niet openbaar toegankelijk en de grond heeft een agrarische bestemming.

Toch is er nog steeds veel moois te bewonderen. Tussen het wegje en de plas staan fraaie, gebiedseigen planten als de *heksenmelk*, het *zeepkruid* en de *kruisbladwalstro*. Langs het wegje komt nog de *brede wespenorchis* voor en de *agrimonie*. Zelfs langs de rivieroever van het schiereiland komen nog restanten voor van typische rivierduinen zomerkadeplanten als de *sikkelklaver*, het *handjesgras*, het *geel walstro* en de *wilde reseda*. Ze zouden zich zomaar weer kunnen uitbreiden als het natuurlijke regiem wordt hersteld.

Weidegeelster

Vorbij het rampgebied komen wij nu in het verste gedeelte van de Redichemse waard. Hier zien wij nog de schoonheid van de waard zoals die voorheen was: mooie struwelen, een zomerdijk met meidoornstruiken, fraaie kribben, een ongerept strand. Aan het einde bevindt zich de NVWC trektelpost waar al generaties NVWC'ers bij de krib hun trekvogelwaarnemingen hebben gedaan.

Op de zomerkade staan een paar leuke bolgewasjes. In de eerste plaats de *gewone vogelmelk*, een lid van de aspergefamilie, met een schermpje van feeëriek witte bloemen.

En dan, last but not least, de *weidegeelster*, een geel lelietje, de enige groeiplaats langs de Lek. De plant staat in de flora vermeld als een doelsoort, dat wil zeggen dat de verspreiding nog onvoldoende bekend is. Je ziet haar

Weidegeelster (foto wikipedia B.Preuschhof)

ook gemakkelijk over het hoofd. Ze bloeit eind maart, begin april, en valt dan soms slecht te ontdekken tussen het alomtegenwoordige speenkruid, dat met gelijksoortige bloemen bloeit. Het blad is lang, dik en grasachtig. Het zou dus zomaar kunnen wezen dat na onderzoek deze doelsoort een nadrukkelijke Rode Lijst-soort blijkt te zijn. In elk geval is het een van de botanische schatten van Culemborg, onze bescherming waardig. Die is overigens niet gegarandeerd. Al enige jaren (behalve deze lente) is de groeiplaats met gier geïnjecteerd en overreden met zwaar materieel.

Hier verlaten wij de Redichemse waard. Vanaf de dijk kijken wij nog eens om naar dit kleinood, dat zo in nood verkeert. Het zou goed zijn om met meerdere organisaties de koppen eens bij elkaar te steken en de mogelijkheden te onderzoeken om te redden wat er te redden valt. Dat zal ooit gebeuren, dus waarom nu niet? Des te eerder kunnen weer mensen van het gebied genieten. Een goede overstroming kan daarbij een handje helpen.

In de laatste jaren is veel grond geplet, met herbiciden bespoten, tot de laatste vierkante meter geïnjecteerd met gier en ingezaaid met maïs
(foto Kees v.d. Vate)

door Ellen Geleedst

Waar komt die naam vandaan

Engelwortel Een kerstverhaal in de uiterwaarden

Prachtig, een themanummer over de uiterwaarden. Voor natuurliefhebbers in het rivierengebied is dat een prachtig herkenbaar landschapstype. En dan verschijnt dit nummer ook nog in de maand december. Een uitgelezen kans om mij eens te verdiepen in een plant die ook in onze uiterwaarden wordt gevonden en die ook nog eens een zeer toepasselijke naam heeft in de maand van engelenhaar en kerstverhalen: de engelwortel.

Sneeuwengelen

Een onlangs overleden kloosterzuster vertelde mij eens een mooie herinnering uit haar jeugd. Haar ouderlijk huis was een boerderij buiten een dorp in de omgeving van Nijmegen. Elke dag liepen alle kinderen in de schoolgaande leeftijd een eind over de dijk. En in die tijd waren dat, in goed katholieke gezinnen, doorgaans een heleboel kinderen. Ze vertelde me dat ze het altijd zo prachtig vond als er sneeuw lag. Alle kinderen uit het gezin gingen dan even van de dijk af, een klein stukje naar beneden en lagen dan op hun rug in de sneeuw, allemaal naast elkaar. Ze deden dan hun armen omhoog en omlaag in de sneeuw en stonden dan voorzichtig op. En als ze dan weer op de dijk stonden, dan zagen ze tegen de dijk aan de afdrukken van een heleboel 'engelen': de armen die ze bewogen hadden de afdruk van vleugels achtergelaten in de sneeuw. Dat moet een prachtig gezicht zijn geweest voor de argeloze voorbijganger!

Grote engelwortel (foto Berry Lucas)

Gewone engelwortel en grote engelwortel

Misschien heeft deze zuster het nooit geweten, maar in de zomer stonden er langs de dijk waar ze in haar jeugd langs liep zeer waarschijnlijk wel engelwortels. Gewone engelwortels, dan. In ons land komen nu de gewone en de grote engelwortel voor. Maar de grote engelwortel heeft zich pas later in Nederland gevestigd.

De gewone engelwortel is ook echt 'gewoon'; of met een fraaiere botanische term: algemeen. Behalve op zeelei, de waddeneilanden en het midden van de Veluwe is hij overal wel te vinden. De plant houdt van vochtige plaatsen, al moeten ze niet te lang onder water staan. Vochtige bossen, waterkanten en uiterwaarden zijn prima voor de plant.

De grote engelwortel daarentegen komt oorspronkelijk uit Noord- en Noordoost-Europa, tot aan Groenland toe (en komt overigens ook in Noord- en Midden-Azië voor). De plant wordt al eeuwen als cultuurgewas verbouwd

en heeft zich zo verder kunnen verspreiden en kunnen verwilderen. Via de Rijn heeft de plant ons land bereikt, waar hij in 1934 voor het eerst is aangetroffen. Zo heeft hij zich uitgebreid langs de grote rivieren, behalve – vreemd genoeg – langs de IJssel. Ook deze plant doet het goed in de uiterwaarden.

Engelen en aartsengelen

Natuurlijk heeft de naam van de plant een direct verband met engelen, boodschappers uit de hemel. Engelen komen voor in verschillende religies. Het Jodendom, het Christendom en de Islam kennen ze. Ook kennen alle drie deze tradities aartsengelen, die in de kring der engelen een bijzondere plaats innemen. De bekendste vier zijn: Gabriël, Uriël, Michaël en Rafaël. En over deze laatste doet een legende de ronde die de plant engelwortel haar naam heeft gegeven.

De aartsengel Rafaël zou ergens in de tiende eeuw verschenen zijn aan een monnik. Hij vertelde de monnik dat deze plant in staat zou zijn om mensen van de pest te genezen. Sinds die tijd heeft de plant de naam engelwortel of ook wel aartsengelwortel. Het gaat dan waarschijnlijk om de grote engelwortel, waarvan ook de Flora vermeldt dat hij als cultuurgewas gehouden werd vanwege zijn geneeskrachtige werking en als smaakmaker. Soms wordt gezegd dat vooral de wortel geneeskrachtig zou zijn, maar elders vind ik weer de informatie dat de hele plant, vooral bij kneuzing, een sterke en karakteristieke geur verspreid: het aroma van benedictinelikeur.

Breed inzetbaar

De monniken hadden in de middeleeuwen al ontdekt dat deze plant breed inzetbaar was, lang niet alleen om de pest te bestrijden. Een speurtochtje op internet leverde een indrukwekkende lijst op van kwalen en klachten waarvoor de engelwortel zou kunnen worden gebruikt. In oude geschriften wordt ook de werking genoemd tegen tyfus, hondsdoelheid en vergiftiging door heksen (?). In modernere geschriften wordt het middel aangeraden bij (zet u schrap): winderigheid, darmproblemen in het algemeen, maagproblemen, bloedarmoede, krampen, bevordering van bloedsomloop, gebrek aan energie of

eetlust, hartkloppingen, trage spijsvertering, aambeien, menstruatiepijnen, verkoudheid, het bevordert de productie van gal én het helpt bij nicotinevergiftiging of stoppen met roken.

Kijk, dat is nog eens wat je noemt een paardenmiddel. Of zo u wilt: een engelachtige plant, in alle opzichten bedoeld om de mensheid van dienst te zijn. Overigens kan ik niemand aanraden om nu direct zelf de uiterwaarden in te trekken en wat van deze plant te scoren voor een van bovengenoemde klachten. Er wordt hier en daar ook gewaarschuwd dat de plant wel gedoseerd moet worden ingezet. En zo is dat natuurlijk met de meeste geneeskrachtige planten. Met moderne geneesmiddelen trouwens ook. Het is nooit slim om op eigen houtje maar eens wat te gaan experimenteren. Dus als uw goede voornemen is om per één januari te stoppen met roken, dan is een nicotinepleister wellicht toch een beter advies. Tenzij de aartsengel Rafaël persoonlijk aan u verschijnt en u als bewoner van het rivierengebied aanraadt om toch vooral gebruik te maken van 'zijn' plant. Maar vergeet dan niet de juiste dosering te vragen.

Sneeuwengelen in de uiterwaarden

Laten we hopen dat we deze winter weer kunnen genieten van sneeuw. Praktisch is het niet, al dat glibberen en glijden. Maar het is wel prachtig, zo'n wit landschap, waar alle geluid gedempt wordt. Voor kinderen is het alleen maar fijn. Als moeder denk ik bij zo'n verhaal van zo'n zuster wel: dan zaten die kinderen dus de hele dag met natte kleren in de klas! Maar zij dachten waarschijnlijk alleen maar aan de verbazing bij voorbijgangers. Of ze vroegen zich af of ze op de terugweg weer naar huis nog zichtbaar zouden zijn, hun sneeuwengelen.

Daarom aan iedereen de uitdaging: ligt er straks weer een prachtig pak sneeuw, maak dan ook eens wat sneeuwengelen. Liefst in de uiterwaarden, naast de besneeuwde resten van de engelwortel. Denk dan met plezier aan de argeloze voorbijganger. Die zal ofwel heel verbaasd zijn, of hij zal zich bedenken dat er waarschijnlijk een ander NVWC-lid gewandeld heeft.

En ligt er geen sneeuw? Dan hebben we nog de suggestie van een dichter: de tijd nemen voor bezinning...

Kort voor Kerstmis

*Al wordt het buiten nergens wit en stil
het maakt den ingekeerde geen verschil
als tegen Kerstmis maar binnen zijn ogen
de stilte langzaam weer sneeuwen wil.*

A. Roland Holst

Libellen in de Baarsem- en Goilberdingerwaard

afb.3.Paringswiel lantaarntjes (foto Jouke Altenburg)

In Nederland komen zo'n 70 libellensoorten voor. In het werkgebied van de NVWC, 'tussen Lek en Linge', zijn 40 soorten waargenomen en in de Baarsemen/lof Goilberdingerwaard 31 soorten. De uiterwaarden bieden libellen gevarieerde biotopen: de Lekoever en de door kwel gevoede strangen, van zandstrandjes tot rietkragen en van kruidenrijke oevers tot ruige vegetatie.

Door Margreet de Nie

Libellen behoren tot de insecten. Er worden twee soortgroepen onderscheiden, die uiterlijk sterk van elkaar verschillen.

Juffers

De juffers zijn lang (2,5-5 cm) en smal. Ze scharrelen vaak als gekleurde lucifers door de oevervegetatie. In rust houden ze hun vleugels langs het achterlijf. Hun ogen staan ver uit elkaar. Vooral de blauwe juffers lijken erg op elkaar: ze worden herkend aan het patroon van brede en smalle strepen op borststuk en achterlijf. Een voorbeeld is de azuurwaterjuffer (afbeelding 1).

Echte libellen

De echte libellen zijn groter (3-8,5 cm) en forser. Ze scheren als kleurige acrobaten door de lucht. Hun ogen staan dicht op elkaar of zelfs tegen elkaar aan. In rust houden ze hun vleugels uitgespreid, loodrecht op het lichaam. De variatie aan kleuren en vormen is groter dan bij de juffers. Een voorbeeld is de grote keizerlibel (afbeelding 2).

Het leven van een libel

Wij zien libellen in de natuur vooral tussen april en september. Sommige soorten vliegen al vroeg in het jaar, andere pas in de loop van de zomer. Ze hebben warmte nodig om actief te kunnen worden; bij kou of regen blijven ze, net als 's nachts, schuilen in de vegetatie. Libellen zijn vleeseters: ze jagen op vliegen en muggen en zelfs vlinders en libellen.

De meeste libellensoorten leven maar enkele dagen tot enkele weken. Daarom zie je ze meestal intensief aan hun voortplanting werken. Mannetjes hebben vaak een territorium dat ze verdedigen tegen andere mannetjes, bijvoorbeeld een oever waarlangs ze 'patrouilleren' op zoek naar vrouwtjes. Bij de paring (afbeelding 3) pakt het mannetje het vrouwtje achter de kop vast en draagt zijn sperma over. Het vrouwtje legt vervolgens de eieren in of bij het water, meestal in of op een waterplant, terwijl het mannetje haar soms nog vasthoudt. De eieren overwinteren of komen al na enkele weken uit. De larven leven enkele maanden of jaren in het water. Net als de libellen zijn het rovers. Ten slotte kruipt de larve via waterplanten of een stengel het water uit, barst open en de libelle komt tevoorschijn. De 'uitgeslopen' libel gaat dan aan de slag om voor nageslacht te zorgen.

Libellen zijn dus afhankelijk van het water, de water- en oevervegetatie en de begroeiing van het landschap in de buurt van het water. Ook het weer speelt een belangrijke rol.

(afb. 4,5) Boven Monitoringroutes Baarsewaard Onder Monitoringroute Goilberdingerwaard

Waarnemingen

In de Baarsewaard worden libellen sinds 1997 en in de Goilberdingerwaard sinds 2008 systematisch gemonitord door leden van de insectenwerkgroep van de NVWC. Dat betekent dat in het vliegseizoen (van mei tot september) om de week alle exemplaren langs vaste routes op dezelfde manier geteld worden. Deze tellingen worden gerapporteerd in het Landelijk Meetnet Libellen. Daarnaast worden er door NVWC'ers en anderen ook 'losse' waarnemingen gedaan en doorgegeven aan bijvoorbeeld waarneming.nl of telmee.nl.

De waarnemingen in de Baarsewaard over 1997 tot en met 2002 zijn beschreven in het NVWC-rapport 'Inventarisatie flora en fauna van de Baarsewaard'. Vervolgens zijn de waarnemingen in zowel Baarse- als Goilberdingerwaard over 1995 tot en met 2007 verwerkt in het NVWC-boekje 'Libellen tussen Lek en Linge'.

De monitoringroutes

In de Baarsewaard zijn in 1997 twee libellenmonitoringroutes uitgezet: LR1

aan de kop van wat later de zuidstrang zou worden en LR2 langs de noordzijde van de noordstrang. Na de vergraving werden hier LR3 langs de zuidzijde van de nu breder uitgegraven noordstrang en LR4 om de nieuwe poel vlak onder de winterdijk aan toegevoegd (afbeelding 4).

Langs deze routes is tot en met 2007 (LR3 tot en met 2010) jaarlijks geteld. Ieder jaar werd het gebied als gevolg van de natuurontwikkeling echter ruiger met hoogopgaand riet en distels, brandnetels en breed slingerende bramen. De oevers werden moeilijker bereikbaar en onoverzichtelijk. Er ontstonden brede rietkragen en vooral om de poel werd de wilgenopslag hoog en ontoegankelijk. Daarom werd LR4 in 2009 en 2010 gemonitord vanaf enkele vaste punten, van waaruit de oever overzien kon worden. Dit kon echter ook niet volgehouden worden, omdat de punten door de zich verder uitbreidende rietkragen en een hogere waterstand niet meer bereikbaar waren. Gewijzigde vegetatie als gevolg van de begrazing door runderen leek LR2 in 2012 weer goed begaanbaar te maken en daarom werd deze route

weer geteld.

In 2008 werd, ter vervanging, een vijfde route verder westwaarts uitgezet. Deze LR5 kon maar drie jaar gemonitord worden, voordat ook hier onstuimige rietgroei de slootkant onbegaanbaar en onoverzichtelijk maakte.

In de Goilberdingerwaard werd eveneens in 2008 een route uitgezet, vlak ten oosten van Fort Everdingen (afbeelding 5). Deze route is vijf jaar lang gemonitord, maar werd in 2012 door wilgenopslag lastiger te belopen.

Ontwikkeling

Omdat er over een groot aantal jaren is waargenomen en gemonitord, kunnen er enkele algemene conclusies getrokken worden. Daarbij moet in beschouwing genomen worden dat het gebied in 1998 nog deels agrarisch bebouwd en bemest werd en zich, na de vergravingen van 1999, pas vanaf 2001 als natuur kon ontwikkelen. Daarnaast is er een landelijke trend dat libellensoorten hun leefgebied uitbreiden, zoals onder 'Nieuwkomers' toegelicht. Tensamen uit zich dat in de aantallen waargenomen libellensoorten: deze namen van 15 vóór 2000 toe tot 31 vanaf 2000. Een groot aantal van deze soorten zijn sindsdien 'vaste bewoners', die door de jaren heen zijn aangetroffen. Enkele zijn recente nieuwkomers. Er zijn geen bedreigde soorten in de uiterwaarden waargenomen.

Na de vergravingen nam het aantal libellen in de Baarsewaard aanvankelijk toe, waarschijnlijk door de betere waterkwaliteit. Vanaf 2001 nam het aantal libellen langs de strangen af. In het Baarsewaardrapport wordt dit toegeschreven aan de achteruitgang van waterplanten en mogelijk ook predatie door vissen, die na hoge waterstanden massaal in de strangen achterbleven. Vanaf 2006/2007 herstelden de aantallen zich weer en ook het aantal soorten nam toe.

Vaste bewoners

De lijst vaste bewoners wordt aangevoerd door het *lantaarntje*, een zeer algemene juffer. Soms zie je er tientallen bij elkaar, voornamelijk in de oevervegetatie. De *gewone oeverlibel* staat tweede op de lijst. Deze echte libel houdt van kale plekken op de oevers en die vindt hij ruimschoots in de uiterwaarden. De mannetjes vliegen snel heen en weer langs de oever en vechten andere mannetjes hun territorium uit.

De *kleine roodoogjuffer* is sterk toeegenomen. Ze zijn vooral in met waterplanten bedekte delen van het water te zien. De sterk gelijkende *grote roodoogjuffer* wordt minder vaak waargenomen. De twee andere juffers die veel voorkomen, zijn de *watersnuffel* en de

afb. 1 Azuurwaterjuffer (foto Kars Veling)

afb. 2 Grote keizerlibel (foto Jouke Altenburg)

afb. 6. Vuurlibel (foto Kars Veling)

variabele waterjuffer. De blauwe watersnuffel scheert laag over het water en doet zo zijn naam eer aan. De variabele waterjuffer is ook blauw, maar beweegt zich, net als het lantaarntje, meer tussen de oevervegetatie.

Twee opvallende echte libellen die veel gezien worden, zijn de *paardenbijter* en de *grote keizerlibel*. Beide patrouilleren ze langs de oever en door hun formaat vallen ze goed op. Op de toptien van vaste bewoners staan verder nog de *houtpantserjuffer* en de *bloedrode heidelibel*. De 'metallic' groene houtpantserjuffer legt haar eitjes in houtige stengels en gebruikt in de Baarsemwaard daarvoor de wilgenopslag. De bloedrode heidelibel ten slotte profiteert van de brede oevervegetatie.

Nieuwkomers

In het werkgebied van de NVWC werden vanaf 2006/2007 veranderingen gesignaleerd: er verschenen nieuwe libellensoorten in onder meer het Tichelterrein, de Meent bij Beusichem en de zandput aan de Rietveldseweg. Net zoals elders in Nederland zorgt waarschijnlijk de klimaatverandering voor een verder noordwaartse verspreiding van libellen die voorheen alleen zuidelijker voorkwamen. Die ontwikkeling manifesteerde zich ook in de uiterwaarden.

Zo werd de warmteminnende, felrode *vuurlibel* (afbeelding 6), die in juli 2005 in de Baarsemwaard voor het eerst was waargenomen, ook in 2007 gezien bij Fort Everdingen en in de Baarsem- en Goilberdingerwaard. De *tengere grasjuffer* is ook zo'n nieuwkomer, die echter lastig op te merken is, omdat hij sterk op het lantaarntje lijkt. Hij is in 2007 voor het eerst aangetroffen op verschillende plekken in de Goilberdingerwaard en liet zich in 2012 ook op de monitoringroute zien. De *vroege glazenmaker*, een vrij grote, roodbruine libelle met groene ogen, wordt sinds 2007 met enige regelmaat gezien in de uiterwaarden. Hoewel incidenteel ei-afzetting is waargenomen, is het niet zeker of deze soorten zich echt gevestigd hebben in de uiterwaarden. Deels kunnen het nog steeds zwervers van elders zijn.

Ten slotte

De verandering van agrarisch gebruik naar natuurgebied heeft de libellenpopulatie in de Baarsem- en Goilberdingerwaard goed gedaan: ze zijn er in aantal en soortenrijkdom op vooruitgegaan. De uiterwaarden profiteren ook van de komst van nieuwe soorten uit zuidelijker streken. De libellen kunnen door verstandig beheer van de nu tot stand gekomen biotopen er verder op vooruitgaan.

Literatuur

Landelijk Meetnet Libellen, een samenwerkingsproject van De Vlinderstichting en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM), in opdracht van het Ministerie van EL&I (Gegevensautoriteit Natuur); zie www.vlinderstichting.nl/libellen.php?id=92

Berkel, Annette van en Margreet de Nie, 'Inventarisatie flora en fauna van de Baarsemwaard', NVWC mei 2003

Verspui, Karin, Annette van Berkel, Rob van de Haterd, Margreet de Nie en Kars Veling, 'Libellen tussen Lek en Linge', NVWC 2008

Sprinkhanen in de Goilberdingerwaard en Baarsemwaard

Geen sabel- maar een echte sprinkhaan: de kustsprinkhaan (foto Daniel Beuker)

door Dirk van Opheusden

In 2012 kwamen er in de Goilberdinger- en Baarsemwaard negen soorten sprinkhanen voor. De meeste daarvan zijn vrij algemene tot algemene soorten, hoewel die algemeenheid voor een paar soorten beperkt is tot bepaalde delen van het land; elders kunnen ze zeldzaam tot zeer zeldzaam zijn. Dat geldt bijvoorbeeld voor de greppelsprinkhaan, die in onze westelijke uiterwaarden tot de niet-zeldzame sprinkhanen behoort, maar in Noord-Brabant en Friesland maar op enkele plaatsen voorkomt en in andere, zeer uiteenlopende provincies (Noord-Holland, Drenthe, Flevoland) geheel ontbreekt. Een ander voorbeeld is de bramensprinkhaan, die vooral een soort is van het rivierengebied, de Veluwe en Limburg, maar in het grootste deel van ons land zeer zeldzaam is.

Alle sprinkhanen horen samen met de krekels tot de insectenorde Orthoptera. Daarbinnen is een grove verdeling te maken tussen twee onderorden: de Caelifera (ook wel 'echte sprinkhanen' genoemd) en de Ensifera, waar de sabelsprinkhanen en de krekels bijhoren. De Caelifera worden ook wel kortsprietigen genoemd en de Ensifera langsprietigen. Daarmee is ook een belangrijk kenmerk genoemd waaraan vertegenwoordigers van beide onderorden onderscheiden kunnen worden. 'Echte' sprinkhanen hebben namelijk korte voelsprieten en sabelsprinkhanen lange; soms langer dan de rest van de sprinkhaan. De vrouwtjes van de sabelsprinkhanen zijn bovendien te herkennen aan de legboor aan het achterlijf, die inderdaad enigzins de vorm van een sabel heeft.

Veel sprinkhanen lijken op elkaar en laten zich bovendien soms moeilijk vinden in de begroeiing. Het beste onderscheid tussen de soorten is te maken op geluid, al is daar wel de nodige oefening voor nodig en een goed gehoor. De frequentie waarmee sommige soorten zingen, is

bovendien zo hoog dat die vooral voor ouder wordende oren boven de gehoorrens komt te liggen.

De levenscyclus van sprinkhanen kenmerkt zich door de onvolledige gedaanteverwisseling. De meeste andere insecten kennen drie stadia: larve, pop en imago (volwassen insect). Bij sprinkhanen gaat het anders: de larve doorloopt een aantal stadia als nymf en vervelt een aantal malen. De meeste veldsprinkhanen hebben vier nymfale stadia, de meeste sabelsprinkhanen vijf. Een nymf lijkt vanaf het eerste stadium al sterk op de ouders, alleen ontbreekt de vleugelaanleg. Bij ieder volgend nymf stadium zijn de vleugels een stukje verder ontwikkeld. Alle sprinkhanen overwinteren als ei, soms zelfs meerdere winters.

De sprinkhanen in de Goilberdingerwaard en Baarsemwaard zijn in 2012 geïnventariseerd in het kader van een project van EIS-Nederland, Waarneming.nl en Telmee. Het doel daarvan is om in 2013 een nieuwe atlas van Nederlandse sprinkhanen en krekels te laten verschijnen. Hieronder zullen we alle soorten die in 2012 in de Goilberdinger- en Baarsemwaard zijn aangetroffen kort beschrijven, op volgorde van talrijkheid. In de grafiek is te lezen in welke aantallen de soorten voorkomen in de Goilberdingerwaard (rood) en de Baarsemwaard (blauw).

Grote groene sabelsprinkhaan

Verreweg de meest voorkomende sprinkhaan in de oostelijke waarden is de grote groene sabelsprinkhaan. Met een lengte van 28 tot 42 mm is het een forse sprinkhaan. Andere sprinkhanen zijn niet veilig voor hem, want het is een roofdier dat forse prooien aankan. De zang kan gehoord worden van midden juli tot in oktober; als het erg zacht is zelfs tot begin november. Zoals de naam al zegt, is het een groene sprinkhaan met bruine en gele accenten. De zang is een harde, aanhoudende ratel die tot op flinke afstand (honderd meter) gehoord kan worden. De soort leeft in kruidenvegetaties en in dicht struweel (bijvoorbeeld braam) en is, hoewel algemeen, lastig te vinden. Hij stopt namelijk met zingen als je hem nadert en draait dan bovendien weg achter een stengel.

Grote groene sabelsprinkhaan, de meest voorkomende sprinkhaan in de westelijke uiterwaarden (foto Anthere/Fr. Wikipedia)

Greppelsprinkhaan

Een middelgrote (14-20 mm) groen-bruine sabelsprinkhaan met een opvallende, brede witte zoom aan het halsschild. Typisch genoeg zijn er maar weinig greppelsprinkhanen met volledig volgroeide vleugels; de meeste kunnen dan ook niet vliegen. Het is een soort die voorkomt in hoogopgeschoten kruiden- en grasvegetaties. De zang is een gelijkmatig snorrend geluid ('naai-machine'), veel hoger dan dat van de grote groene sabelsprinkhaan en ook tot op veel kortere afstand (tien meter) te horen. Het wordt ook wel vergeleken met het zoemen van een stroomkabel.

Gewoon spitskopje

Het gewone spitskopje (14-18 mm) is een liefhebber van natte (moerasachtige) biotopen; vandaar dat hij veel meer voorkomt in de verhou-

dingsgewijs nattere Baarsewaard. Als alle spitskopjes, die binnen de sabelsprinkhanen een aparte familie vormen, dankt hij zijn naam aan zijn spitse kop, die vanaf het voorhoofd sterk terugwijkt. Het is een groene sprinkhaan met een bruine rug en korte vleugels. De zang is een zacht snorrend geluid dat bestaat uit twee thema's die elkaar regelmatig afwisselen: een hoge zoemtoon van ongeveer twee seconden en een even lang stotterend geluid.

Ratelaar

Een vrij kleine (13-23 mm) bruine veldsprinkhaan die meer op droogte gesteld is. De soort is dan ook te vinden op de zanderige delen van de zomerdijken. De mannetjes zijn herkenbaar door hun typische zang: een stuijterende ratel van ongeveer een seconde lang die naar het einde toe versnelt. Het geluid wordt wel vergeleken met dat van een stuite-

rende knikker. Uiterlijk is de ratelaar moeilijk te onderscheiden van bijvoorbeeld de bruine sprinkhaan.

Bramensprinkhaan

Een bruine sabelsprinkhaan (15-20 mm) met een groene buik en zeer korte vleugels, die niet voorbij het midden van het lijf reiken. Hoewel het eigenlijk een soort is van bosranden komt hij in Nederland vooral voor in Limburg en langs de grote rivieren, waar hij zijn naam eer aandoet en braamstruwelen bewoont. Het geluid is een kort, hard en hoog 'triet', dat in onregelmatige series ten gehore wordt gebracht.

Kustsprinkhaan

Anders dan zijn naam doet vermoeden kan deze kleine (13-23 mm) veldsprinkhaan tegenwoordig in heel Nederland aangetroffen worden, vooral in voedselrijke graslanden. Vroeger kwam de kustsprinkhaan wél vooral langs de kust voor. De meeste kustsprinkhanen zijn groen, met goed ontwikkelde vleugels. De zang is een kort, snorrend 'sirl', dat af en toe herhaald wordt. Een duidelijke reden waarom deze soort in de Baarsewaard meer is aangetroffen dan in de Goilberdingerwaard (respectievelijk 2 en 19) is niet te geven, of het moet zijn dat kustsprinkhanen in het algemeen graag met veel bij elkaar zitten; ze worden vaak 'in aantallen aangetroffen' zoals dat heet.

Bruine sprinkhaan

Van deze veldsprinkhaan (12-25 mm) zijn alleen in de Goilberdingerwaard exemplaren (10) aangetroffen. Het is een algemene soort (een van de talrijkste sprinkhanen van Nederland) die overal kan worden aangetroffen maar die een voorliefde heeft voor terrein met zonnige open plekken. Dat kan in een uiterwaard zijn of op de (zuid)helling van een dijk, maar ook een open plek in het bos. De zang is een kort 'trrt'. Het komt vaak voor dat rivaliserende mannetjes tegen elkaar in zingen. Daaraan dankt de bruine sprinkhaan zijn oude bijnaam 'tandradje': de zang van twee mannetjes grijpt als twee tandraden in elkaar.

Struiksprinkhaan

Hoewel het elders een algemene soort is, komt de struiksprinkhaan in de westelijke uiterwaarden niet

Het gewoon spitskopje houdt van natte biotopen (foto Daniel Beuker)

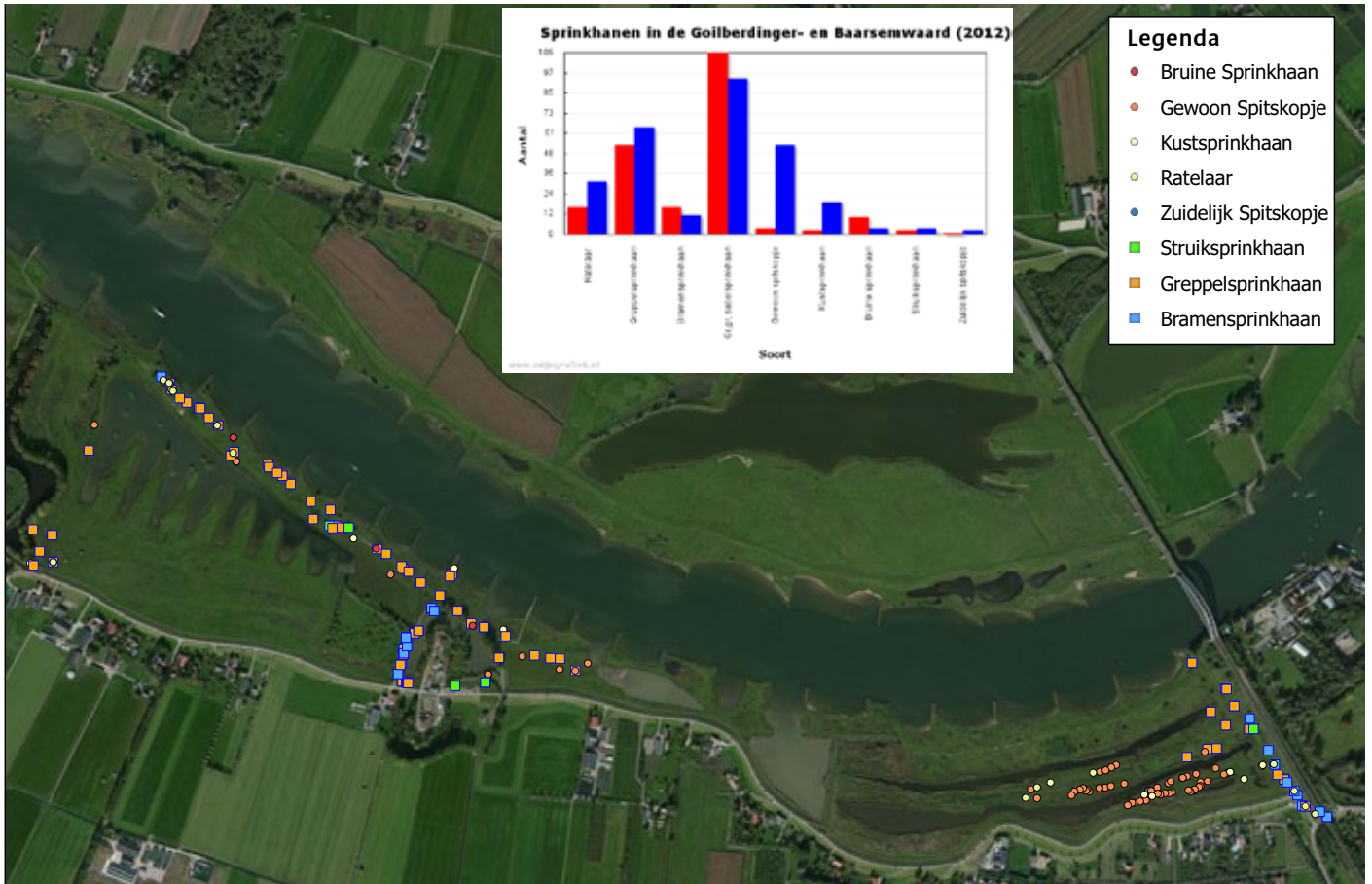

Diagram: In 2012 zijn in de westelijke uiterwaarden negen soorten sprinkhanen aangetroffen. Rood = Goilberdingerwaard, blauw = Baarsemwaard. Kaart: De meeste sprinkhanen zoeken de hogere, droge plekken in de uiterwaarden op. Vooral het gewone spitskopje houdt meer van nattigheid (kaart: Peter van Horssen).

veel voor. Het is een kleine sabelsprinkhaan (10-18 mm); groen met zwarte stipjes en met een witte streep opzij van het halsschild; de mannetjes hebben vaak een bruine rugstreep. De mannetjes hebben korte maar functionerende vleugels; bij de vrouwtjes zijn ze heel klein. Struiksprinkhanen zitten graag op de bladeren van bomen en struiken. Het

De struiksprinkhaan; met legboor en lange voelsprieten een typische sabelsprinkhaan (foto Georg Slickers/Wikimedia Commons)

geluid is een hoog tikken dat met het blote oor bijna niet te horen is. Met een batdetector gaat dat beter; het is ook alleen met dat hulpmiddel dat de zang te onderscheiden is van de (bij ons zeer zeldzame) verwante oostelijke struiksprinkhaan.

Zuidelijk spitskopje

Dit vrij kleine, groene sabelsprinkhaantje (12-18 mm) is zo'n soort die oorspronkelijk zuidelijker in Europa voorkwam, maar zich onder invloed van de klimaatverandering uitbreidt naar het noorden. Toch is het nog een zeldzame soort, behalve in Limburg en Zeeland. In 2012 is het zuidelijk spitskopje twee keer aangetroffen in de Baarsemwaard. Toch is de soort niet gebonden aan moerasachtige omstandigheden zoals het gewone spitskopje; het is een soort van ruige kruidenvegetaties. Het zuidelijk spitskopje lijkt op het gewone spitskopje maar typische volwassen dieren zijn er wel van te onderscheiden. Het zuidelijk spitskopje heeft lange vleugels, het gewone spitskopje korte (al zijn er uitzonderingen). Vrouwtjes worden bovendien onderscheiden aan de

vorm van de legboor: recht bij het zuidelijk spitskopje, gekromd bij het gewone spitskopje. Ook op zang zijn de soorten uit elkaar te houden. Het zuidelijk spitskopje maakt een zacht en hoog geluid met een rollende toon en ritme; heel anders dan de zang met twee thema's van het gewone spitskopje.

Bronvermelding: Waarneming.nl; Soortenbank.nl, Wikipedia Dank aan Daniel Beuker (red.); verspreidingskaartje: Peter van Horssen

Vrouwelijke nimf van het zuidelijk spitskopje. De legboor is al goed ontwikkeld, de vleugels nog niet (foto Quartl/Wikimedia Commons)

Dagvlinders: sommige meer, ande- re minder

door Kars Veling, Insectenwerk-
groep

In de Baarsemwaard en de Goilberdingerwaard zijn, sinds de natuurontwikkeling, een stuk meer vlinders te zien. Op de zomerdijk en plaatselijk op wat ruigere stukjes waren altijd al wel vlinders aanwezig, maar in de intensief begraasde graslanden was er maar weinig voor vlinders te vinden en daar kwamen ze dan ook niet. Veel meer vlinders dus in ieder geval, maar ook de samenstelling van de vlinderbevolking is veranderd. Er zijn soorten die het in de nieuwe natuur uitstekend deden en die sinds 2000 sterk zijn vooruit gegaan, maar ook zijn er soorten die juist minder voorkomen dan vroeger. Van beide groepen zullen we een aantal voorbeelden bespreken.

Achteruitgegaan

Verdwenen

Er zijn tussen 1980 en 1999 drie soorten dagvlinders waargenomen in de uiterwaarden die sinds 2000 helemaal ontbreken. Voor de rouwmantel is dat helemaal niet vreemd, want deze vlinder is uit Nederland verdwenen. In 1995 was er plotse-ling een grote invasie vanuit het Oosten en Zuidoosten van Europa en in dat jaar is de rouwmantel ook hier gezien.

Het oranjetipje is nog steeds wel in onze omgeving aanwezig, maar ontbreekt in de uiterwaarden. Als we de waarnemingen wat nauwkeurige analyseren blijkt het oranjetipje alleen in 1993 en 1995 te zijn

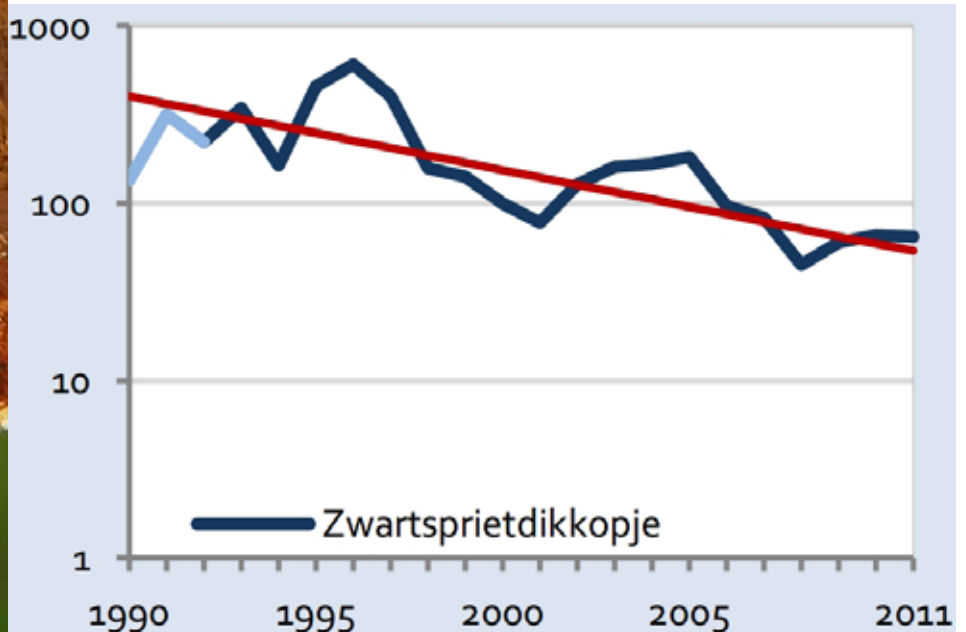
gezien. Het heeft dus nooit vaste populaties gehad in de Baarsemwaard en Goilberdingerwaard. In 1993 had hij zich wel even tijdelijk gevestigd, want toen waren er meer dan tien meldingen.

Het hooibeestje is ook rond 1990 verdwenen, dus al lang voor de natuurontwikkeling plaatsvond. De soort heeft toen landelijk een enorme klap gehad en is sindsdien in onze omgeving helemaal afwezig.

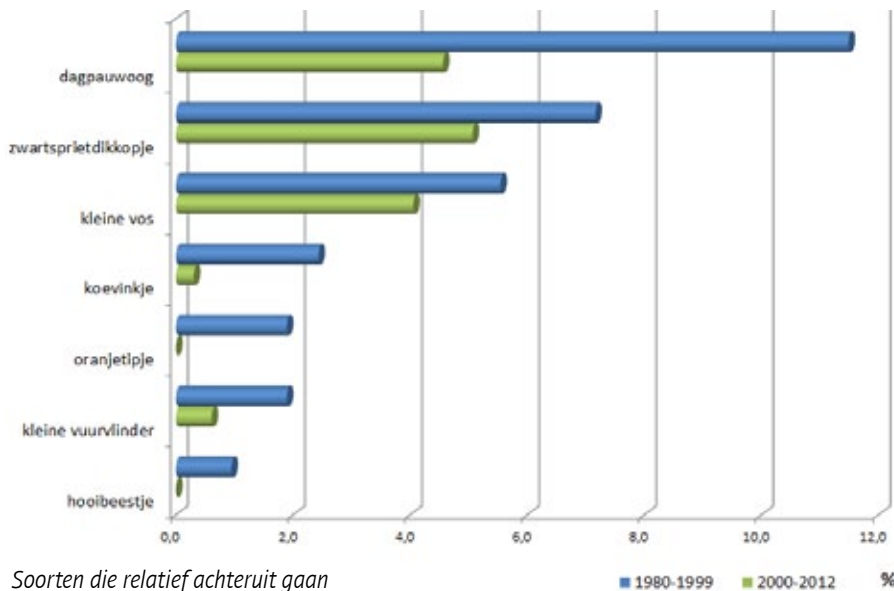
Brandnetel genoeg

Als we beginnen met nog wél aanwezige soorten die nu minder te zien zijn dan vroeger vallen onmiddellijk dagpauwoog en kleine vos op. Dat zijn heel gemakkelijke vlinders, die veel en ver kunnen vliegen en waarvan de rupsen zich gespecialiseerd hebben op brandnetel. Brandnetel stond vroeger al regelmatig in de uiterwaarden, maar ook nu is die plantensoort nog voldoende aanwezig. Dat kan dus niet de reden zijn dat ze minder te zien zijn.

Voor de dagpauwoog geldt dat hij ook landelijk de laatste twaalf jaar duidelijk minder aanwezig is dan daarvoor. Dat verklaart grotendeels ook de achteruitgang in onze uiterwaarden. Een mogelijke verklaring is te vinden in de vele zachte en zelfs warme winters. Dagpauwoog en kleine vos overwinteren als vlinder en gaan in winterslaap. Kou kunnen ze zo prima aan, maar in zachte winters worden ze regelmatig actief en sterven al lang voordat het daadwerkelijk voorjaar wordt.

Landelijke trend Zwartsprietdikkopje

Soorten die relatief achteruit gaan

Landelijke oorzaken

Een soort waarvoor de natuurontwikkeling goed zou moeten uitpakken is zwartsprietdikkopje. Deze overwintert als eitje in grashalmen en voor deze vlinder moet dus gras aanwezig zijn van juli-augustus, tot het volgende jaar mei. Dat is er flink bij gekomen sinds de werkzaamheden, maar van vooruitgang is geen sprake. We zien dat er de laatste tien jaar relatief minder zwartsprietdikkopjes zijn gemeld dan de periode daarvoor en ook dit moeten we wijten aan landelijke oorzaken, want overal in Nederland zien we een neergaande trend bij dit kleine vlindertje. En onze uiterwaarden doen daar gewoon aan mee.

Ook het koevinkje is landelijk gezien achteruitgegaan, maar dat is niet de enige reden dat het bij ons ook minder gaat. De soort zit hier bij de spoordijk aan de rand van het verspreidingsgebied en is altijd al in kleine aantallen aanwezig geweest. Blijkbaar hebben de maatregelen en de extensieve begrazing dit niet kunnen verbeteren. Hij zit er nog steeds, maar heel erg weinig.

De laatste soort die het relatief minder goed doet dan in de jaren '90 is kleine vuurvlinder. Deze is als rups afhankelijk van veldzuring en schapenzuring. Hoewel er geen harde gegevens over zijn, heb ik wel de indruk dat veldzuring in de oude situatie meer aanwezig was dan recent. Het ruigere karakter heeft deze plantensoort niet erg gestimuleerd. Schapenzuring is helemaal erg schaars in de uiterwaarden.

Vooruitgegaan

Blauwtjes doen het goed

Naast deze sombere berichten is ook goed nieuws te melden, want een flink aantal soorten is juist de afgelopen tien jaar duidelijk toegenomen. Het meest opvallend is dit wel bij het icarusblauwtje. Zowel uit de losse waarnemingen als uit de monitoringroutes die in de uiterwaarden liggen, blijkt deze soort ruim verdubbeld te zijn. De bloemrijke situatie, vooral op de zomerdijk en in de directe omgeving daarvan heeft het blauwtje goed gedaan.

Dat geldt ook voor het bruin blauwtje, een soort die landelijk op de Rode Lijst voorkomt. Deze was jarenlang afwezig, maar wordt de laatste jaren weer regelmatig gezien, op de winterdijk en op de bloemrijke delen in de Baarsem- en Goilberdingerwaard. Maar deze soort blijft schaars en heeft geen grote blijvende populaties in het gebied.

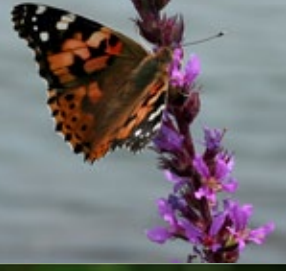
Trekvlinders

Verheugend is ook dat er sinds de natuurontwikkeling meer luzernevlinders worden gezien. Vooral de oranje luzernevlinder heeft een paar erg goede jaren gehad, met name in 2003 en 2009 en heeft zich toen ook in de uiterwaarden voortgeplant. Het zijn trekvlinders, die hier de winter niet kunnen overleven, dus tot een blijvende vestiging heeft het niet geleid, maar tijdens een wandeling door de waarden op goede dagen kon je zo vijf of zes oranje luzernevlinders tegenkomen. De gele

2

4

3

7

20

5

8

15

18

14

6

luzernevlinder is veel schaarser en wordt maar af en toe gezien.

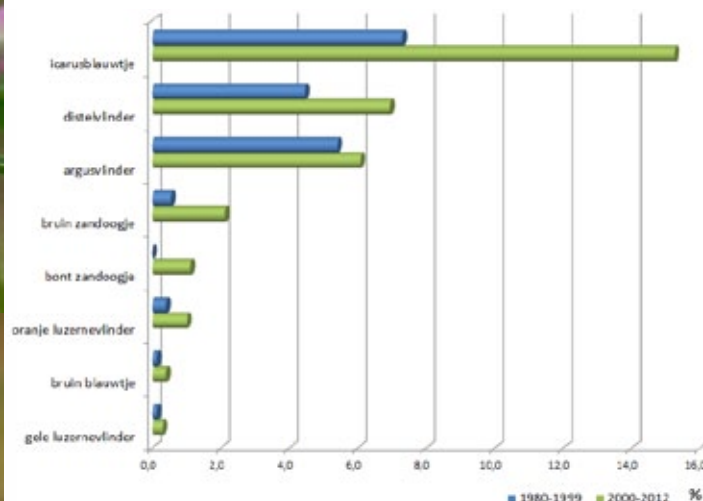
Een andere trekvinder die duidelijk in de recente periode meer is gezien dan voorheen is de distelvlinder. De toename van deze soort heeft niets te maken met de natuurontwikkeling, maar met allerlei grootschalige zaken zoals het weer in Afrika en de weerssituatie in Zuid-Europa. 2009 was een enorm goed jaar en toen werden er tientallen distelvlinders gezien en kon je ook op bijna elke distel in de waarden (en dat waren er best veel) de rupsen vinden.

Zandoogjes doen het goed

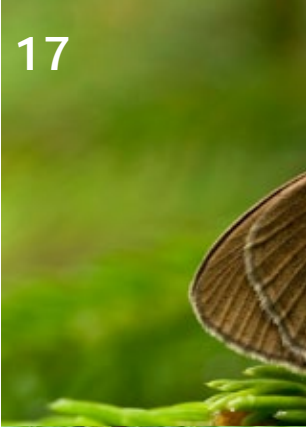
De argusvlinder is een van de zandoogjes die we in de uiterwaarden tegenkomen. Deze soort blijft heel constant en lijkt zelfs wat toe te nemen en dat is extra verheugend omdat het landelijk gezien buitengewoon slecht gaat met deze oranje vlinder. Meer dan 90% achteruitgang is enorm en behalve dat hij in Nederland achteruitgaat lijkt dat ook in onze aangrenzende landen en Groot-Brittannië te gebeuren. Des te belangrijker is het dus dat we zorgen dat de soort in onze uiterwaarden kan blijven toenemen. Het is een vlinder die graag bloemrijk grasland heeft, maar ook behoefte heeft aan kale plekken daarin. Door de begrazing door Galloways was dat de afgelopen jaren op veel plekken in de uiterwaarden aanwezig en dat is een van de redenen dat de soort het hier dus toch goed heeft gedaan.

Ook het bruin zandoogje is relatief toegenomen terwijl ook bij deze soort landelijk sprake is van een achteruitgang. De toename van bloemrijk grasland heeft het bruin zandoogje duidelijk beter leefgebied gegeven. Nog steeds is de soort lang niet zo talrijk als in de Regulieren, waar er vele honderden vliegen, maar er zijn er veel meer dan voor de natuurontwikkeling.

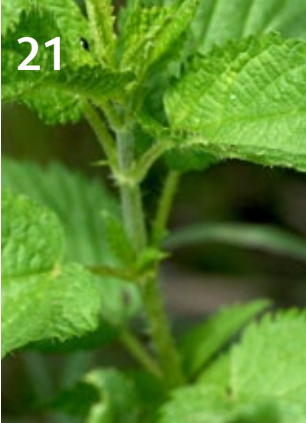
Dat geldt zeker voor het bont zandoogje, dat hier vroeger helemaal niet voorkwam. Inmiddels komen we die heel regelmatig tegen, maar in dit geval komt het

Soorten die relatief vooruit gaan

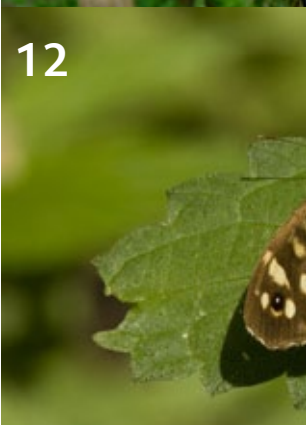
17

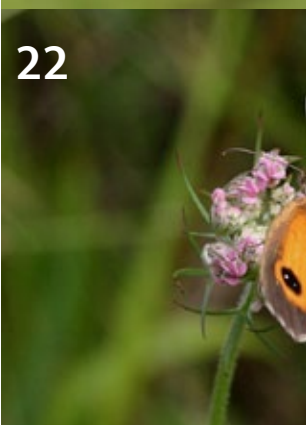
21

19

12

22

omdat deze vlinder ook landelijk enorm in de lift zit. In tien, vijftien jaar tijd heeft hij zijn leefgebied heel sterk uitgebreid en komt nu ook bij ons voor. Hij zit niet alleen in de uiterwaarden, maar ook in uw tuin kunt u hem nu te zien krijgen.

Een ander zandoogje is nog wel het vermelden waard en dat is het oranje zandoogje. Deze is eenmaal gezien op het uitkijkpunt in de Baarsemwaard. Het ging om een zwerver, die waarschijnlijk langs de spoordijk uit Noord-Brabant deze kant op was gekomen, want dichterbij zit hij niet. Leuk voor de waarnemer, maar verder natuurlijk niet van belang voor het gebied.

Sinds de natuurontwikkeling zijn veel meer vlinders gezien in de Baarsem- en Goilberdingerwaard en ook de samenstelling is veranderd. Als er veel minder bloemrijke delen komen en als er intensiever gegraasd gaat worden dan de afgelopen jaren dan zal dat zonder meer gevolgen hebben. Er zal veel minder leefgebied zijn, vooral voor soorten als icarusblauwtje en bruin zandoogje, maar ook de Rode Lijstsoort bruin blauwtje zal waarschijnlijk minder voor gaan komen. Laten we hopen dat de Baarsemwaard en de Goilberdingerwaard mooie vlinderrijke gebieden zullen blijven.

De vlinders in de uiterwaarden vanaf 2000 in volgorde van talrijkheid (foto's van alle soorten aanwezig, met nummering volgens deze lijst):

- 1 klein koolwitje
- 2 klein geaderd witje
- 3 icarusblauwtje
- 4 distelvlinder
- 5 argusvlinder
- 6 zwartspritedikkopje
- 7 dagpauwoog
- 8 atalanta
- 9 kleine vos
- 10 groot koolwitje
- 11 bruin zandoogje
- 12 bont zandoogje
- 13 gehakelde aurelia
- 14 oranje luzernevlinder
- 15 boomblauwtje
- 16 Kleine vuurvlinder
- 17 koevinkje
- 18 bruin blauwtje
- 19 koninginnenpage
- 20 gele luzernevlinder
- 21 landkaartje
- 22 oranje zandoogje

Niet gezien vanaf 2000, wel daarvoor:
rouwmantel
oranjetipje
hooibeestje

11

1

16

10

9

In memoriam Adrie Kievit

Na drie jaren waarin ze wist dat ze niet meer zou genezen, is Adrie Kievit in oktober, uiteindelijk rustig, ingeslapen. Adrie was een echte NVWC-vrouw. De familie Kievit was een van de allereerste die in 1975 een gezinslidmaatschap van de NVWC nam. Elly, Henkjan en Jandirk waren actief bij de jeugd en Wim was bij de plantenwerkgroep. Adrie was bij de excursies natuurlijk altijd present. En hoe langer ze bij de club was hoe intensiever ze betrokken werd. Zeker toen ze regelmatig meelingen op kamp. Toen Wim voorzitter van de club werd, was de NVWC nog een Marxistisch gezelschap met ledenzelfbestuur. Eens per maand kwamen geïnteresseerde leden bij elkaar en zij bepaalden het beleid. Op die algemene ledenvergaderingen was Adrie bijna altijd aanwezig, want ze was een echt mensenmens. Daar zag ze medeleden en kon een hele avond worden gepraat, en daar hield ze van! Toen uiteindelijk een nieuwe voorzitter kwam en er een echt bestuur en bestuursvergaderingen kwamen was Adrie daar verdrietig over, want ze miste die maandelijkse vergaderingen echt.

Adrie hield heel veel van bloemen en van de natuur, maar al dat naampjes geven was niets voor haar. Kortgeleden hoorde ik Jandirk nog bij haar klagen dat hij wel tien keer had moeten uitleggen waarom die vogel een buizerd was en dat het maar niet bij haar landde. Een beetje jaloers klonk hij ook, want sommige vlindertjes bleven juist wel bij haar hangen. Zo was ze altijd heerlijk enthousiast als ze bij een fietstocht door de Regulieren weer het eerste oranjetipje had zien vliegen en als het eerste boomblauwtje weer bij hun door de tuin aan de Verdijkstraat was gevlogen.

Voor een mensenmens als Adrie waren de kampen natuurlijk geweldig. Vier dagen lang met dertig tot veertig natuurliefhebbers kamperen, wandelen, koken, eten en kletsen was echt haar ding. Ze kende ook iedereen en had voor iedereen een woordje klaar. Ze bemoeide zich ook graag met van alles en nog wat en zeker ook met dingen die haar helemaal niet aangingen, maar van Adrie accepteerde je dat. Ik zie haar nog zitten op haar met bloemen versierde troon in La Brenne, tijdens het 25-jarig jubileumkamp van de NVWC. Zij werd in die week 60 en had een prachtige kroon op haar hoofd met de cijfers 60 en een stralende lach op haar gezicht. Veertig NVWC'ers stonden eromheen en zongen haar toe. Dat beeld vergeet ik nooit meer.

Adrie Kievit bij de Rosep Kampina - foto Kars Veling

De laatste jaren was ze nog bij vrijwel alle lezingen. Voorin de Ketelvink zat ze en zorgde er altijd voor dat de sprekers verstaanbaar waren en met hun gezicht de zaal in keken. In september, toen het al een stuk minder met haar ging, wilde ze eigenlijk nog naar de leden-voor- ledenavond. Ze begreep natuurlijk dat dit niet meer kon, maar vond dit maar moeilijk te verkroppen.

Adrie is nu overleden en we zullen haar aanwezigheid en haar enthousiasme missen. In haar graf naast de Plantage, naast heel veel bloemen, een zakje zand van Schiermonnikoog, het eiland waar zij zo enorm goede herinneringen aan had en waar ze altijd met heel veel plezier naartoe ging. Naast de Plantage waar in het voorjaar weer de vogels zullen zingen en de bomen weer alle schakeringen groen zullen krijgen. We willen hier, namens de hele Natuur- en Vogelwacht Culemborg, met name Wim, Elly, Henkjan, Jandirk en de overige familieleden heel veel sterkte wensen.

(Advertentie)

Bed and Breakfast Lots4u

Een uitgelezen plek voor mensen met oog voor natuur en historie.

Bed and Breakfast Lots4u vindt u aan de Goilberdingerdijk 25. Op slechts 1,5 km het centrum van Culemborg met historische gebouwen en diverse restaurants. Aan de overkant van de dijk ligt het natuurgebied de Baarsem- en Goilberdingerwaard, de Hollandse Waterlinie met diverse forten en de landschappelijk zeer aantrekkelijke Diefdijk op 1 km afstand.

Woonboerderij of logeerschuur, terras, paard en geit, tuin en in de zomermaanden als extra de boerenzwaluwen, het heerlijke ontbijt, zorgen voor een ontspannen verblijf.

Wellicht ook een plaats voor familie, vrienden of kennissen die u uitnodigt voor een bezoek aan Culemborg en omgeving en die een overnachting zoeken.

www.lots4u.nl

BED & BREAKFAST
CULEMBORG, BETUWE, NEDERLAND

Lezingen

De lezingen hier genoemd vinden plaats op vrijdagavonden in de Ketelvink.

Voor meer informatie over de lezingen:

Annette van Berkel lezingcoor@nvwc.nl

Plaats: 'Ketelvink', Middelcoopstraat 1A, Culemborg

Tijd: 20.00 -22.00 uur (u bent welkom vanaf 19.30 uur). Toegang gratis

Lezing 18 januari 2013

Costa Rica in 17 dagen

Leo van der Kooij, ons allen bekend, neemt ons mee naar Costa Rica. Vorig jaar heeft hij 17 dagen rondgereisd door dit kleine Midden-Amerikaanse land (anderhalf keer Nederland).

Het land heeft een bijzonder gevarieerde natuur: er zijn hoge bergen, vulkanen, laagvlaktes, droge en vochtige gebieden met tropische regenwouden, koele nevelwouden, droge moessonwouden, mooie zandstranden en modderige mangrovekusten. Tien procent van het landoppervlak is beschermd natuurgebied en ecotoerisme is inmiddels een belangrijke inkomstenbron.

Veelzijdig als Leo is laat hij ons meegenieten van cultuur, landschap, plantengroei en dierenleven.

Kleikleurige regenkikker (Foto Leo van de Kooij)

Lezing 15 maart 2013

Natuur in de buurt: voorjaar

Fitis (foto Jouke Altenburg)

De eerste voorjaarsbloemen... de eerste vlinders... de zang van de eerste broedvogel terug uit het zuiden... de eerste roepende kikkers ... kortom: De eerste.

Met vier actieve en enthousiaste NVWC-leden gaan we ons verheugen op wat komen gaat: het voorjaar in onze eigen omgeving, met alle nieuwe, uitlopende planten, de dieren uit winterslaap en terug van weggeweest!

Rob van de Hatert beleeft met ons de op springen staande voorjaarsflora. Kars Veling showt ons de eerste vlinders die we kunnen gaan zien komende tijd.

Louis van Oort verheugt zich samen met ons op de eerste tijftjaf, fitis, ooievaar en andere vogels die laten weten dat het voorjaar er aan komt.

Samen met Annette van Berkel gaan we de poelen en sloten in voor de eerste actieve amfibieën.

De presentaties zitten uiteraard weer vol mooie foto's, voorjaarsgeluiden en filmbeelden.

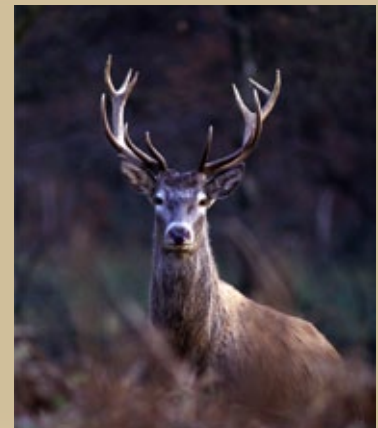
Lezing 15 februari 2013

Tussen Maas en Ebro

Natuurfotograaf Frans Hodzelmans (www.natuurfoto.nl) houdt zich al meer dan vijftig jaar intensief bezig met natuurfotografie. Zijn werk wordt regelmatig gepubliceerd in boeken en tijdschriften in binnen- en buitenland.

Vanavond voert Frans ons aan de hand van zijn prachtige foto's mee langs een aantal interessante natuurgebieden tussen de Maas in Nederland en de Ebro in Spanje. We kijken mee over de schouder van de fotograaf. Hij vertelt enthousiast over wat hij onderweg zoal ziet, meemaakt en fotografeert. Landschappen, zoogdieren, paddenstoelen, reptielen en amfibieën, en natuurlijk de vlinders.

Dit reisverslag begint dicht bij huis (Frans woont in Mijel op grens van Noord-Brabant en Limburg). Vervolgens gaan we naar de Ardennen, de Jura, de Ardèche, de Camargue, het noorden van Spanje en nog even terug naar de Ardennen in de herfst. Met het vele moois dat de natuur ons daar te bieden heeft wordt het zeker een geweldige avond!

Lezing 19 april 2013 **Vlinders kijken in Nederland**

In april beginnen de vlinders weer te vliegen en dan kun je weer genieten van de oranjetipjes in de Regulieren en bont zandoogjes in de Zump. Maar ook in de rest van het jaar zijn er in onze omgeving en elders in Nederland veel vlinders te zien. Tijdens deze lezing zal Kars Veling u meenemen naar een tiental gebieden, van hier in de directe omgeving tot verder weg, en ingaan op de vlinders die er te zien zijn en de wandelingen die u er kunt maken. Zo zullen ongetwijfeld de Zump, de Regulieren en het Tichelterrein in Buren worden besproken, maar gaan we ook wandelen in de Kampina bij Boxtel, De Pietersberg en omgeving bij Maastricht, de Weerribben in Noordwest-Overijssel en op de Hoge Veluwe.

Er zal worden ingegaan op de leefwijze van de besproken vlinders en waarom ze juist in dat bepaalde gebied voorkomen en natuurlijk gaat de lezing vergezeld van veel prachtige foto's van vlinders en van de gebieden die we bezoeken. Ook zal, met duidelijke kaartjes, worden aangegeven hoe u het betreffende gebied het beste kunt bezoeken, waar u kunt parkeren en waar kunt wandelen. Na deze lezing heeft u voor het hele jaar prachtige vlinderwandelingen paraat en hoeft u geen weekend meer thuis te zitten!

Kars Veling is lid van de natuur- en Vogelwacht Culemborg en werkzaam bij De Vlinderstichting in Wageningen, hét kenniscentrum voor vlinders en libellen in Nederland.

naar Buiten

Vogels in de buurt

Op stap met de vogelwerkgroep

Voor iedereen die de vogels van Culemborg en omgeving wil leren kennen en herkennen, houdt de vogelwerkgroep in 2013 iedere eerste zaterdag van de maand een excursie.

We gaan op de fiets de meest vogelrijke plekken van de omgeving verkennen. Denk hierbij aan de Lek met haar uiterwaarden, de Regulieren en Mariënwaerd. In de wintermaanden zien we vogels die in het voorjaar weer verdwijnen en vervangen worden door onze zomergasten. Beleef een jaar onze lokale vogels. Leer ze herkennen en ervan genieten.

Deze excursies zijn voor iedereen, jong en oud. Voorkennis is niet nodig. Gewoon lekker vogels kijken met een ervaren vogelaar.

Vertrek is om **9.00 uur** vanaf de Ketelvink. Aanmelden is niet nodig. Wil je wat meer weten, stuur dan een mailtje naar Gerrit Jan (gjklop@gmail.com)

Zaterdagen: **5 januari, 2 februari, 2 maart, 6 april, 4 mei, 1 juni, 6 juli, 7 september, 5 oktober, 2 november, 7 december.**

KNOTWERK GROEP NVWC

De laatste drie snoeidagen van het seizoen 2012/2013 wordt er gewerkt op de locatie De Duinen te Beusichem.

We snoeien hier drie dagen vanwege problemen met de stookontheffing en omdat familie Vernooij het bedrijf heeft beëindigd en inmiddels is verhuisd.

Het westelijke gedeeltelijk is verkocht, het oostelijk gedeelte aan de dijk en bij de plasjes staat nog te koop. Wij hebben nog toestemming gekregen om hier te snoeien.

Opzet is om in twee of drie snoeidagen alle bomen bij het begin van de zomerkade en aan de plasjes te knotten.

Voor de liefhebbers is het mogelijk een deel van het hout af te voeren voor de open haard of houtkachel.

De data zijn zaterdag 12 januari, 2 en 23 februari 2013

De locatie De Duinen is te bereiken vanuit Culemborg door aan het einde van de Weidsteeg rechtsaf de Lekdijk te volgen voorbij Beusichem. Ongeveer 2 kilometer na de kruising met de Veerweg is de locatie De Duinen (Lekdijk-Oost 11). Niet de afrit naar de boerderij nemen maar nog ongeveer 300 meter doorrijden tot waar de zomerdijk eindigt bij de Lekdijk.

Voor gereedschap, koffie e.d. wordt op alle dagen in voldoende mate gezorgd. Zelf svp voor brood zorgen, denk aan kleding/laarzen !!! Alle werkdagen wordt er vanaf 9.00 uur 's morgens gewerkt tot uiterlijk 14.00 uur. Wie slechts enkele uurtjes kan, is uiteraard ook van harte welkom.

Wie twijfelt of gezien de weersomstandigheden de snoeidag door kan gaan, neem dan na 7.30 uur contact op met 06-44704754 of kom voor 8.30 uur naar de Ketelvink. Is vervoer gewenst dan vooraf graag contact met onderstaande personen.

Inlichtingen bij: Harry van de Warenburg, Grondzeilerweg 9 tel. 0345-514358 email: h.j.m.van.dewarenburg@freeler.nl
Wim Smits, Hoogeinde 8, Zoelmond, tel. 0345-501671.

Buizerd (foto Jan Dirk Buizer)

27 januari 2013 Jaarlijkse roofvogeltelling

Naar jaarlijkse gewoonte worden overwinterende roofvogels in het werkgebied van de Natuur & Vogelwacht geïnterviewd. Deze tellingen worden in de winter georganiseerd. De bedoeling van een dergelijke telling is om zicht te krijgen op de aantallen roofvogels die onze regio gebruiken als overwinteringsgebied. Door jaren te vergelijken kan er een trend worden vastgesteld. Zo werden er in 2011 184 buizerds gezien, terwijl er het jaar erna niet meer dan 74 zijn geteld. Of er werkelijk sprake van achteruitgang is, gaan we op 26 januari vaststellen. De buizerd is over het algemeen de meest geziene soort. Verder tellen we sperwer en torenvalk. Minder algemeen zijn havik, slechtvalk en blauwe kiekendief. Het werkgebied zal op de fiets worden doorkruist. Alle roofvogels worden op kaart ingetekend. Voorafgaand aan de telling worden de telgebieden verdeeld.

Wie wil meedoen, kan het beste een verrekijker meenemen, eventueel regenkleding en proviand voor onderweg. Melden om **uiterlijk 9.00** uur bij de Ketelvink, het clubhuis van de NVWC aan de Middelcoopstraat 1A te Culemborg.

Opgave vooraf is niet noodzakelijk, maar wel nuttig om zicht te krijgen op het aantal deelnemers. Voor vragen vooraf - bijvoorbeeld de vraag of de telling doorgaat bij eventueel slecht weer op zaterdag - kan contact worden opgenomen met Marc Collier via 06-24138465 of markcollier.nl@gmail.com.

Foto Dick Grendel

5 januari 2013

Vogelexcursie Zeeland

Op zaterdag 5 januari vindt een excursie naar Zeeland plaats. In deze provincie is het kijken naar vogels afhankelijk van getijde. Op 5 januari is het rond zonsopkomst hoog water. Dit betekent dat vogels die afhankelijk zijn van voedsel op het slik zich zullen gaan verzamelen op zogenaamde hoogwatervluchtplaatsen (HVP). Dit gaat met name om steltlopers. Een bezoek aan een HVP staat aan het begin van de dag op het programma.

Onderdeel van de dagexcursie is de Brouwersdam. Aan de westzijde van de dam ligt de Noordzee. Hier foerageren in de winterdagen veel zwarte zee-eenden, middelste zaagbekken en brilduikers. Het Brouwersdamgebied geeft ook onderdak aan honderden roodkeelduikers. Hierin is het gebied uniek. Aan de oostzijde van de dam ligt het Grevelingenmeer. Een meer waarin de winter honderden geoorde futen kunnen worden gezien. Kortom een heerlijke dag uitwaaien met vogels van kust en zee.

Opgave vooraf is noodzakelijk, geef daar bij aan of u een auto ter beschikking heeft of graag mee wil rijden. Voor vragen vooraf kan contact worden opgenomen met Daniël Beuker via 06-24138465 of vogelcoor@nwwc.com.

Adressen

Natuur- en Vogelwacht
Culemborg
Clubhuis "De Ketelvink"
Middelcoopstraat 1a
4102 CE Culemborg
Triodosbank: 78.14.04.312
KvK te Tiel: 40156764
e-mail: post@nwwc.nl
website: www.nwwc.nl

Bestuur:
Contact opnemen met bestuur
kan door te mailen naar
bestuur@nwwc.nl of te bellen.

Vacature (voorzitter)

Margreet de Nie (secretaris)
Landzichtweg 14
4105 DP Culemborg
0345-516769

Johan de Kruif (Penningmeester)
Lindeboom 12
4101WH Culemborg
0345-515767

Jurgen Geven (aanspreekpunt
Ketelvink)
Binnen de Wallen 12
4101 DG Culemborg
0345-533756

Gijsje van Ingen
Carry van Bruggenhof 16
4103 VJ Culemborg
06-12024559

Catering Ketelvink
Arie Huijgen
Prins Bernhardstraat 8
4101HW Culemborg
0345-515975

Redactie
redactie@nwwc.nl

Coördinatoren:
VOGELWERK GROEP INCL. NESTKASTEN
Daniel Beuker
Achterstraat 28
4101 BB Culemborg
06-44974299
vogelcoor@nwwc.nl

PLANTENWERK GROEP
Leo van der Kooij
Vliegerweg 3
4101 JK Culemborg
0345 - 51 54 50
plantencoer@nwwc.nl

INSECTENWERK GROEP
Rob van de Haterd
Burgemeester Verweijlaan 44
4191 XH Geldermalsen
0345 - 52 25 82
insectencoer@nwwc.nl

KNOTWERK GROEP
Harry van de Warenburg
Grondzeilerweg 9
4105 HJ Culemborg
0345 - 51 43 58
knotcoor@nwwc.nl

WERK GROEP WINTERVOEDERING VOGELS
Ruud Post
Linnaeuslaan 61
4102 LG Culemborg
0345 - 51 09 29
voercoor@nwwc.nl

TUIN- EN KLUSWERK GROEP
Frans Waroux
Irene Vorrinkstraat 69
4105 JA Culemborg
0345 - 51 53 93
kluscoor@nwwc.nl

JEUGD GROEP
Winy Verdouw
Prijsseweg 113
4106 LE Culemborg
0345-517993
06-40805208
jeugdcoor@nwwc.nl

BIBLIOTHEEK WERK GROEP
Gonda Baard
Martinus Nijhoffpad 13
4103 WP Culemborg
0345 - 52 13 94
bibliocoor@nwwc.nl
Informatie en uitleen
woensdagmorgen of op afspraak

LEZINGEN EN CURSUSSEN
Annette van Berkel

Akkerwinde 9
4102 JJ Culemborg
0345 - 53 16 89
lezingcoor@nwwc.nl
KAMPEN
Yme Jan Bosma
Wilgenboom 51
4101 WK Culemborg
0345 - 51 30 08
kampcoor@nwwc.nl

Contactgegevens dierenopvang &
dierenoverlast & milieuklachten:
VOGEL- ZOOGDIERENOPVANG
Alle hulpbehoevende "wilde" vogels
kunnen, na overleg, gebracht worden
naar:

(tijdens kantooruren)
Kinderboerderij "de Heuvel"
Jan Kaper
Weithusen 63
4102 NV Culemborg
06 - 46 36 27 12

(na kantooruren)
Ruud Post
Linnaeuslaan 61
4102 LG Culemborg
0345 - 51 09 29

Vragen over vleermuizen in huis
Vleermuiswerkgroep Gelderland
Fred van Delft
Th. Zasstraat 6
4105 BN Culemborg
0345 - 51 58 20
vleermuisvragen@nwwc.nl

Vragen over insecten
Annette van Berkel
Akkerwinde 9
4102 JJ Culemborg
0345 - 53 16 89
insectenvragen@nwwc.nl
DIERENAMBULANCE VIANEN
Jolande van der Klis
Postbus 390
4130 EJ Vianen
06 - 51 11 12 90
jolandevanderklis@hetnet.nl

Milieuklachten en - misstanden
Klachten meldlijn gemeente Culemborg
0345 - 47 79 59

(na kantooruren)
via politie
Triosingel 34
4101 XC Culemborg
0900 - 88 44

ALGEMENE INSPECTIEDIENST
AID groendes
030 - 669 26 40 of
030 - 669 26 63

Contactgegevens
diverse regionale natuur-
en milieuoorganisaties:
Kinderboerderij "de Heuvel"
Peter Brosky
Weithusen 63
4102 NV Culemborg
0345 - 51 88 09

STEUNPUNT NME
Pauline Hoevenaars
Bezoekadres: 'de Heuvel'
Weithusen 63
4102 NV Culemborg
0345 - 51 97 41 (di. & wo.)
0345 - 47 78 17 (b.g.g.)

p.hoevenaars@culemborg.nl
NME NATUURTOEN
Yme Jan Bosma
yjb2009@live.nl
STICHTING CAETSHAGE
Caetshage 1
4103 NR Culemborg
(tegenover de watertoren)
06-22667529 (Basjan)
website: www.caetshage.org

STICHTING DUURZAAM RIVIERENLAND
Bezoekadres: 'de Zwerfkei'
Doctor Schaeapmanstraat 1
4001 CV Tiel
0344 - 63 45 42
www.duurzaamrivierenland.nl

STICHTING WERK AAN 'T SPOEL
www.werkaanhetspoel.nl

STICHTING EVA-LANXMEER
Lodewijk van Deyssehof 19
4103 WK Culemborg
034-5568506 of
034-5568507
www.eva-lanxmeer.nl

MILIEUDEFENSIE STEUNPUNT
CULEMBORG
Frederik van Eedenlaan 30
4103 WB Culemborg
0345 - 53 30 97
www.culemborg.milieudefensie.nl

MILIEUWERK GROEP BUREN
Goof den Hartog
Kloosterlaan 15
4111 LG Zoelmond
0345 - 50 20 61
Overige clubinformatie:

HET VOGELJAAR
Via de NVWC kun je je abonneren
op het tijdschrift "Het Vogeljaar".
Abonnementkosten zijn €13,00
per jaar (i.p.v.€13,50) en worden
via de NVWC-contributie verrekend.
Aanmelden kan bij de penning-
meester.

VERBANDTAS EN -TROMMEL:
Voor excursie? Vergeet dan niet vanuit
de Ketelvink de NVWC-rugtas mee te
nemen met EHBO-doozjes, instruc-
ties en belangrijke telefoonnum-
mers. Iets gebruikt? Meld dit dan bij
het bestuur via bestuur@nwwc.nl

MELDEN NATUURWAARNEMINGEN:
via waarnemingen@nwwc.nl of
via www.nwwc.nl bij waarnemingen,
waarneming.nl

Lidmaatschap en Contributie:
Nieuwe leden, adreswijzigingen en
overige veranderingen in lidmaat-
schap kunnen worden doorgeven
via e-mail aan:
ledenadmin@nwwc.nl
of het postadres van "De Ketelvink"
t.a.v. ledenadministratie.

Lidmaatschap 2012: (hoofd)lid (met
Hak-al) €20,00 per jaar; gezinslid:
€10 per jaar. Postlidmaatschap
€29,00 per jaar. Opzegging min.
één maand voor het einde van het
verenigingsjaar. Betaling per accept-
girokaart of na betalingsoproep via
e-mail.

AGENDA

N.V.W.C.
Middelkoopstraat 1A
4102 CE Culemborg

Indien deze Hak-al onbezorgbaar,
graag retour aan:

maandag 28 januari deadline kopij Hak-al 1

december	woensdag	12	Vakantiefotoopnaambrengavond
	zaterdag	15	Riviertelling
	zaterdag	15	Knotten
januari	vrijdag	04	Nieuwjaarsbijeenkomst
	zaterdag	05	Vogels in de buurt, excursie
	zaterdag	05	Vogelexcursie Zeeland
	zaterdag	12	Jeugdactiviteit: mini ganzentelling
	zaterdag	12	Riviervogeltelling
	zaterdag	12	Knotten
	dinsdag	15	Bestuursvergadering
	vrijdag	18	Lezing: Costa Rica in 17 dagen, L. vd Kooij
	zaterdag	26	Natuur in de buurt: Roofvogeltelling
	maandag	28	Kopijdatum Hak-Al en jaarverslagen
februari	zaterdag	02	Vogels in de buurt, excursie
	zaterdag	02	Knotten
	zaterdag	09	Jeugdactiviteit: konijnen en hazen
	vrijdag	15	Lezing: "Tussen Maas en Ebro". F. Hodzelmans
	zaterdag	16	Riviervogeltelling
	dinsdag	19	Bestuursvergadering
	zaterdag	23	Knotten
maart	zaterdag	02	Vogels in de buurt, excursie
	zaterdag	02	Jeugdactiviteit: insektenhotel / egelhuis
	dinsdag	11	Bestuursvergadering
	vrijdag	15	Lezing: "Natuur in de buurt"
	zaterdag	16	Riviervogeltelling
	dinsdag	18	Bestuursvergadering
	zaterdag	30	Jeugdactiviteit: vogeleieren / cursus vogelgeluiden
april	vrijdag	5	Jaarvergadering
	zaterdag	6	Vogels in de buurt, excursie
	zaterdag	13	Riviervogeltelling
	dinsdag	15	Bestuursvergadering
	vrijdag	19	Lezing "Vlinders kijken in Nederland"
	zaterdag	20	jeugdactiviteit: vogelgeluiden

Kijk voor het laatste nieuws op www.nwvc.nl